

Recenze

Diktát komunistické politiky, nebo dědictví umělecké avantgardy?

Michaela Janečková

ZARECOROVÁ, Kimberly Elman: *Utváření socialistické modernity: Bydlení v Československu v letech 1945–1960*. (Šťastné zítřky, sv. 16.) Z anglického originálu přeložila Alena Všetečková. Praha, Academia 2015, 419 stran, ISBN 978-80-200-2308-7.

Knihy americké historičky architektury a umění Kimberly Elman Zarecorové *Utváření socialistické modernity* vyšla v českém překladu již před čtyřmi lety, i s odstupem si však zaslouží pozornost. Nejedná se – jak by se podle podtitulu *Bydlení v Československu v letech 1945–1960* mohlo zdát – o další příspěvek k nedávnému „boomu“ publikací a výstav zaměřených na československou socialistickou bytovou výstavbu. Takto tematicky pojaté práce se u nás téměř neobjevovaly před rokem 2010, poté se však začlenily do zdejší historiografie architektury, zprvu coby produkty individuálních snah, později už také jako výsledky víceletých grantových projektů. Knihu badatelky působící na Iowské státní univerzitě bychom však měli chápat především v kontextu turbulentního vývoje konstruování narativu dějin architektury druhé poloviny dvacátého století v českém prostředí, kdy se změny úhlu pohledu na socialistickou výstavbu nedotkly jen odborné uměleckohistorické obce, ale také široké veřejnosti. Proměnu diskurzu dokládají například hojně navštěvované vycházky za architekturou z doby socialismu, dokonce i za tou sídlištní, kterých se

dnes účastní už nejen generace pamětníků, ale čím dál početnější vrstva zájemců narozených až po roce 1989.

Kniha *Utváření socialistické modernity* byla v mnohém směru počinem iniciačním, nebo alespoň redefinujícím pole tuzemských badatelských možností. Zarecorová totiž zahájila svůj výzkum v roce 1999. Tehdy poválečná bytová výstavba, a zvláště ta panelová, české historiky architektury buď upřímně nezajímala, nebo se jim jevila tendenčně jako nástroj legitimizace „bývalého režimu“, a tudíž jako téma „nehodnotné“. V tomto směru je možné pro ilustraci tehdejší atmosféry v okruhu historiků umění a architektury připomenout rozporuplné přijetí, a někdy až odsouzení pokusu Terezie Petiškové etablovat jako plnohodnotné téma umění socialistického realismu (na výstavě „Československý socialistický realismus 1948–1958“ v pražském Rudolfinu na přelomu let 2002 a 2003).¹

Právě v roce 2002 Zarecorová přijela na dvouletou studijní stáž do České republiky. Po víceletém bádání následovala v roce 2008 obhajoba její disertace na Kolumbijské univerzitě v New Yorku. Kimberly ji ochotně poskytla českým zájemcům, takže výsledky jejího bádání v režimu „na vyžádání“ kolovaly zdejší odbornou obcí již záhy, ovšem okruh osob obeznámených s její prací nebyl široký. To se změnilo o tři roky později, kdy byla její disertace vydána anglicky.² Českojazyčné vydání z roku 2015 můžeme chápat jako snahu zprostředkovat poznatky širšímu neodbornému publiku a vybavit odbornou veřejnost jazykově přístupnějším materiálem.

Tyto okolnosti zde nastiňují proto, aby bylo možné spravedlivě ocenit hodnotu badatelského přínosu autorky, vyzdvihnout to, co bylo teprve před desíti lety vyřčeno poprvé, a zhodnotit, zda přání Kimberly v předmluvě, aby kniha poskytla „solidní a použitelný základ k dalšímu bádání“ a aby „studium poválečné architektury v Československu coby téma bádání skutečně dospělo“ (s. 11), došlo svého naplnění.

Rámci svého bádání se Zarecorová věnuje v úvodu knihy. Nepřekvapí, že na možnost zaměřit se na architekturu bývalého Československa ji upozornil britský odborník Kenneth Frampton, jeden ze současných předních světových historiků a teoretiků architektury. Ten neskrývá svou fascinaci zemí, která v meziválečném období vybuodovala na poli architektury modernismus „hodný svého jména“.³ Jak ale Zarecorová poznamenává, ani on sám se ve svém badatelském zájmu nepřehoupl přes druhou světovou válku a celou socialistickou éru označil za „dlouhou periodu destrukce“, vytvářející mezi obdobím do roku 1948 a po roce 1989 „propast“ (s. 21). Pasivně tak přejal tendenční pojetí této éry, odpovídající dominantnímu narativu devadesátých a začátku nultých let. „Brzy jsem pochopila, že to bude osamělá práce,“

1 Viz výstavní katalog: PETIŠKOVÁ, Terezie (ed.): *Československý socialistický realismus 1948–1958*. Praha, Gallery 2002.

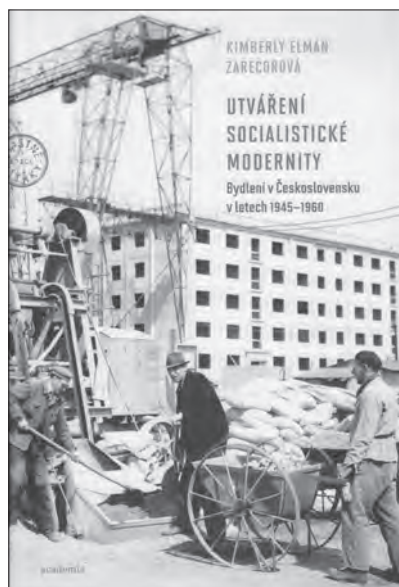
2 ELMAN ZARECOR, Kimberly: *Manufacturing a Socialist Modernity: Housing in Czechoslovakia, 1945–1960*. Pittsburgh, Pittsburgh University Press 2011.

3 Zarecorová odkazuje na Framptonovu stať „A Modernity Worthy of the Name: Notes on the Czech Architectural Avant-Garde“. In: ANDĚL, Jaroslav (ed.): *El arte de la vanguardia en Checoslovaquia 1918–1938 / The Art of the Avant-Garde in Czechoslovakia 1918–1938: Catálogo de exposición, Valencia 10 febrero / 11 abril 1993*. Valencia, Institut Valencia d'Art Modern 1993, s. 213–231.

poznává k tomu v předmluvě autorka a dodává: „Postrádala jsem kolegy, s nimiž bych mohla o tomto specializovaném tématu hovořit, a chyběly mi konference, kde bych svou práci mohla představit jiným odborníkům z oblasti architektury.“ (s. 10) Kromě této osamocení také vzpomíná na tehdejší rezervovanost, s níž se vybrané téma u českých kolegů setkávalo: „Někteří lidé základní předpoklad této knihy zpochybňují – mají za to, že architektura z období počátků komunismu si ani nezaslouží studium.“ (s. 10) Právě zde je nutné výrok historicky situovat – je relevantní pro rok 2008, méně již pro rok 2011 a kuriózní v roce 2015. Také tento detail ilustruje, jak se změnila akceptovatelnost jistých druhů objektů coby předmětů zájmu historiků architektury a nakolik se obecně v rámci oboru proměnila reflexe období socialismu. Zavržení, ignoraci či pohrdavý výsměch během pouhých deseti let nahradila vrstevnatější prezentace dobové umělecké produkce či témat spojených se socialistickým životním stylem.⁴ Zvláště mladší generace se nesmiřuje s rozparem dehonestující interpretace, petrifikované již v devadesátých letech, a očividnou kvalitou mnoha architektonických realizací či urbanistických koncepcí. Osobní vzpomínky aktérů pak dále narušují představu o diktátu komunistické strany a jejím absolutním vlivu na architektonickou produkci po roce 1948.

Kimberly Elman Zarecorová měla tu výhodu, že k tématu přistoupila jako zahraniční badatelka, a tudíž nemohla být obviňována z resentimentu a její kritika dřívějšího pojetí období 1948 až 1989 jako „půlstoletí temna, konce moderní éry“⁵ (s. 10) musela být brána vážně. Stejně tak je nutné se zamyslet nad jejím citlivým upozorněním na nelichotivý fakt, že české dějiny architektury se nijak nepokusily přesáhnout deskriptivní rámec, a to nejen v oblasti architektury poválečné.

Předmět svého bádání autorka vymezuje poměrně volně – jako „historii stavebních technologií i průzkum architektonické praxe“ (s. 22). To jí umožňuje pojmut knihu spíše jako „kapitoly z dějin“ než koherentní útvar, strukturovaný přísně chronologicky či tematicky. Zarecorová avizuje, že svou práci staví na třech metodologických

4 Pokračující zájem o československé prostředí a stále nedostatečnou tuzemskou reflexi dokládá nedávné vydání knihy srbské historičky architektury a designu jménem Ana Miljački, která působí na Massachusettském technologickém institutu (MILJAČKI, Ana: *The Optimum Imperative: Czech Architecture for the Socialist Lifestyle, 1938–1968*. London – New York, Routledge – Taylor & Francis Group 2017).

5 Zarecorová zde cituje z knihy editorů Michala Kohouta, Vladimíra Šlapety a Stephana Tempela *Prague: 20th Century Architecture* (Wien, Springer 1999, s. 12).

pilířích.⁶ Zaprvé, využívá do té doby neznámých zdrojů ze státních archivů, které rozkrývají mechanismy propojení architektury s politikou; zadruhé, na základě těchto zdrojů dokazuje, jak problematické je chápat komunistickou stranu jako monolitickou entitu a vstup do strany jako projev strachu; zatřetí, preferuje „procesně generované poznatky“ před estetikou (s. 24). Zajímá ji právě to, co do té doby nezajímalo českou scénu: tedy žádná deskripce unikátních realizací, které je pak možné prezentovat jako příklady realizované „režimu navzdory“ a tím stávající narativ nenabourat. Naopak, autorka se snaží získat o běžných, či dokonce typizovaných stavbách taková data, která přispějí k pochopení širšího kontextu jejich vzniku. Zarecorová zkoumá, nakolik může být bytová výstavba, a zejména ta panelová, považována za produkt politických rozhodnutí a nakolik je ideově zakotvena v předválečném úsilí architektů o racionalizaci výstavby, k níž samozřejmě patřila i industrializace a prefabrikace, rozvíjená neaktivněji v baťovském Zlíně. Záběr práce se tím rozšiřuje o popis systému architektonické praxe, tedy zestátnění projekčních ateliérů a jejich sdružení v jednotnou organizaci Stavoprojektu.

V úvodu autorka představuje výše uvedená východiska a cíle práce, seznamuje čtenáře s politickou a bytovou situací v Československu po roce 1945 a velmi stručně také popisuje silnou pozici zdejší meziválečné architektonické avantgardy v mezinárodním kontextu. Stejně tak i v první kapitole, nazvané „Fénix vstává: bydlení a rané debaty o socialistické modernitě“, Zarecorová kontextualizuje dění v poválečné architektonické obci dobovými politickými, hospodářskými a ekonomickými ukazateli. Oním Fénixem, který vstává z popela, jsou ideje meziválečné avantgardy, zejména technokraticky orientovaného okruhu kolem Karla Teigehe, v knize reprezentovaného Pokrokovou architektonickou skupinou (PAS). Tři architekti a přední členové této skupiny – Jiří Voženílek, Karel Janů a Jiří Štursa – rozvíjeli představy o budoucím typizovaném bydlení již ve třicátých letech a po válce se této činnosti dále věnovali. Americká historička jejich prostřednictvím nenápadně překlenuje dříve vyhloubenou propast mezi prací meziválečných funkcionalistů a poválečných budovatelů socialistických sídlišť. Soustředí se především na ustavení a činnost Bloku architektonických pokrokových spolků (BAPS), na stavební program dvouletky (1946–1947) a na projekty výstavby tří vzorných sídlišť – v Ostravě, Mostě a Kladně. Ideu kolektivního bydlení představuje na příkladu výstavby koldomu v Litvínově. Nesourodá témata sice tříští kapitolu do dílčích studií, v celkovém vyznění však zprostředkovávají čtenáři povědomí o tom, co se v bytové výstavbě brzy po skončení druhé světové války odehrálo.

Druhá kapitola „Typizace a standardizace: Stavoprojekt a transformace architektonické praxe“ zahrnuje taktéž poměrně široké spektrum témat – od zřízení Stavoprojektu jako státního podniku sdružujícího více než tisícovku architektů a jeho další vliv na architektonickou praxi přes organizaci stavebního oddělení a pokusy

6 Sama je označuje jako metodologické otázky a na jednom místě také jako priority. Ovšem například práci s nově nalezenými archivními materiály bychom těžko mohli označit za otázku (jako prioritu snad). Proto raději, i s vědomím posunutí autorčina metodologického záměru, volím slovo „pilíř“.

o typizaci a standardizaci firmy Baťa až po první typové domy a jejich umístění ve vzorových sídlištích. Tam, kde první kapitola vykreslovala na konkrétních dílčích příkladech místa protnutí státní politiky bydlení a myšlenek meziválečné avantgardy, druhá překračuje mezník roku 1948 a opět prostřednictvím vybraných příkladů zachycuje zase jiným způsobem dynamiku rodící se socialistické architektury.

Podobný princip uplatňuje Zarecorová i ve třetí kapitole „Obsahem socialistická, formou národní: sorela a architektonická imaginace“. Soustředí se zde na fenomén historizující architektury socialistického realismu, která byla v československém prostředí poměrně krátkou, nicméně velmi vlivnou epizodou, známou pod ironizujícím názvem sorela. Podle autorky nebyly estetizující a historizující trendy v rozporu s typizací a standardizací. Dokládá, že i přes zdánlivou dominanci estetiky zároveň intenzivně postupovalo zprůmyslnění staveb. Pro případovou studii si vybírá sídliště v Ostravě-Porubě, které i pod slupkou socialistického realismu skrývá typizované stavby typu T a mnohdy i uplatnění blokopanelů, chápaných často jako první krok k razantnější prefabrikaci. S tímto názorem lze polemizovat, nicméně nejedná se v její knize o tezi zásadní. V závěru kapitoly nabízí zhodnocení takzvaných urbanistických ansámbľů podle německého kulturního teoretika Borise Groyse a britské architektky a historičky architektury Catherine Cookeové. Tento i poměrně nenáročný teoretický exkurz může českého čtenáře překvapit, jelikož nebývá v našem prostředí zvykem vkládat do historických výkladů o architektuře pasáže tohoto druhu. Autorka si to zřejmě dobře uvědomuje, jak se ostatně zmiňuje již v úvodu knihy, a tak se můžeme dohadovat, zda tento jediný exkurz zařadila jako hozenou rukavici českému publiku, či naopak další nabízející se teoretické vsuvky vědomě potlačila.

Následující kapitola „Vize socialistické architektury: pozdní kariéra Jiřího Krohy“ se věnuje osobnosti architekta, výtvarníka a teoretika Jiřího Krohy (1893–1974), doyena československé architektonické avantgardy, a zároveň hlavního obhájce socialistického realismu a autora mnoha „sorelových“ staveb. Kroha je zde představen jako případ transformace předního avantgardisty do zastánce estetiky „sorely“, tedy architektury historizující, kterou meziválečná avantgarda ostře odmítala. Nicméně samotný Kroha se typizaci, industrializaci a prefabrikaci nikdy nevěnoval, byl od dvacátých let velmi individualistickým architektem s velkým citem pro komponování prostoru, uplatňovaným až scénograficky zálibně. Po roce 1948 se identifikoval s historizující estetikou socialistického realismu a v dobře známých textech publikovaných v odborných časopisech ji hájil. Dále pak své výjimečné postavení zhodnotil ve funkci vedoucího vlastního ateliéru, jenž proti všem tehdejšími tendencím práci architektů kolektivizovat nesl název Ateliér národního umělce Jiřího Krohy. Zarecorová věnovala poměrně dost prostoru představení tvorby a názorů jediného architekta, pro danou dobu a praxi velmi atypického. Přitažlivost profesních zvratů v tvorbě Jiřího Krohy je nesporná, ovšem jediná a takto exkluzivně pojatá případová studie nedokáže zprostředkovat plasticky obraz typické architektonické praxe.

Poslední kapitola „Industrializace bydlení: Zlín a vývoj paneláku“ nejprve přibližuje práci stavebního oddělení firmy Baťa na vývoji typizovaných a prefabrikovaných staveb v meziválečném období. Právě v baťovském stavebním oddělení pracovali

architekti Bohumír Kula a Hynek Adamec, „otcové“ pozdějšího prvního celostěnového panelového domu typu G40, postaveného na přelomu let 1953 a 1954. Od pokusů pozdních třicátých let a několika válečných experimentů se autorka posouvá k poválečné proměně práce ve zlínském (později gottwaldovském) stavebním oddělení. Svou pozornost soustředí především na období 1948 až 1956, v němž Kula s Adamcem vyvinuli první celostěnový panelový dům typu G40 s variantami, a především typ G57, reprodukováný v desítkách tisíc staveb po celé republice. Pozdější velmi zajímavé typy, včetně experimentálních z let 1957 až 1961, jsou představeny jen ve zkratce. Kromě zlínské produkce je čtenář seznámen také s experimenty poválečné dvouletky, hlavně na pražském sídlišti Solidarita, a s pozdějšími základními typy panelových domů. Kapitulu doplňuje představení náplně práce dvou státních institucí – Ústavu montovaných staveb a Ústřední správy pro bytovou a občanskou výstavbu (ÚŠBOV).

V epilogu knihy Kimberly Elman Zarecorová téma aktualizuje, když dřívější práci československých architektů ve Stavoprojektu překvapivě srovnává se současnou praxí globálních ateliérů, jakými jsou Zaha Hadid Architects či Foster & Partners. Uvědomuje si rozdíl mezi státním ateliérem v socialistickém systému a tímto modelem v dnešním kapitalismu, ale její závěr se týká širší povahy industrializace. Ta by se podle ní měla týkat „hospodárného, úsporného a udržitelného stavění, nikoli utváření forem datově generovanými procesy“ (s. 378). Obává se, že při ztrátě této perspektivy se vytratí také obyvatelnost prostoru, a tato ztráta může postihnout stejně tak panelák jako digitálně zpracovanou současnou stavbu. Nepřímo tak mluví o něčem, co dnes spíše jen cítíme – je tak velký rozdíl mezi sídlištěm a současným office parkem? Jak je možné, že paneláky, tyto produkty a symboly socialismu, mohou být často lepším místem pro život než developerské produkty současnosti? Podle Zarecorové je v obou případech na vině selhání architektonické imaginace.⁷ Zda a nakolik je toto selhání důsledkem politického či ekonomického tlaku, v epilogu naznačeno není.

Připomeňme, že v úvodu Zarecorová píše: „Největší poctou by pro mě bylo, kdyby další výzkum zpochybnil, vyvrátil nebo doplnil závěry, ke kterým jsem zde došla. Znamenalo by to totiž, že studium poválečné architektury v Československu coby téma bádání skutečně dospělo.“ (s. 11) Myslím že mnohé, v co Kimberly doufala, se opravdu splnilo. Její kniha sice pro velkou část odborné obce nepřinesla převratné poznatky, ale často pojmenovala to, co před ní nikdo chuť pojmenovat neměl. Dalším nesporným přínosem její práce je heuristika. Jako první prozkoumala mnohé archivní zdroje a otevřela tak možnosti podrobnějšího výzkumu pro české badatele. Roztřídila materiál z archivů architektury, převážně plánovou dokumentaci,

⁷ Architektonická imaginace (*architectural imagination*) je pojem typický pro současnou anglosaskou teorii architektury. Skrývá se pod ním stěžejí přesněji definovatelná schopnost vytvářet smysluplné prostory použitím architektonických prvků, jejich vzájemným uspořádáním, barvou, materiálem. Pojem upozorňuje na fakt, že teoretická analýza architektury nemusí mít jen ikonografickou či ikonologickou povahu, ale že architektura má svá vlastní pravidla, na uživatele působí čistě architektonickými prostředky.

a věnovala se také politickým dokumentům, které historikům architektury až donedávna naprosto unikaly.

Předkládané závěry ve své době, tedy po roce 2011, korigovaly tehdejší narativ. Autorka ukázala, že českoslovenští architekti již v předválečné době přemýšleli o kolektivní práci a většina z nich později uvítala možnost pracovat ve státních ateliérech, kde mohli řešit úkoly, jež na ně kladla celá společnost, především již od meziválečné doby aktuální otázku hromadného bydlení. Její řešení bylo – také již od doby meziválečné – považováno za možné jen v podmínkách industrializovaného stavebnictví. Zarecorová úspěšně popsala proměnu architektonické praxe mezi lety 1948 a 1960 a zpochybnila, že by tuto praxi formovala násilně politická moc proti vůli samotných architektů. Mimo jiné také touto svou prací dokreslila životopisy mnohých postav meziválečné avantgardy. Zde je třeba si uvědomit, že dříve byla meziválečná avantgarda prezentována jako hnutí výrazných a invenčních osobností, jež ve třicátých letech vybudovaly množství oněch bílých luxusních vil, tolik obdivovaných v devadesátých letech. Nemluvílo se příliš o jejich levicové politické orientaci a rozhodně ne o jejich dalším poválečném angažmá.

Jako příklad může sloužit jeden z členů Pokrokové architektonické skupiny, architekt Jiří Voženílek. Ten byl až donedávna oficiálně prezentován jako „Baťův muž“, jeho práce pro zlínský průmyslový koncern byla hojně publikována.⁸ Současně však nebyla zohledňována ta část jeho díla – jak praktická, tak teoretická – která svědčí o jeho silném zakotvení v marxismu. Stejně tak nové publikace mlčely o Voženíkově roli v poválečném rozvíjení architektonické prefabrikace a industrializace či o jeho organizační práci ředitele Stavoprojektu. Nejedná se o nejvýznamnější krokem i v nedávné minulosti mohlo být připomenutí jeho velmi úspěšně zastávané pozice hlavního architekta města Prahy, ovšem s ospravedlňujícím dovětkem, že po roce 1968 musel toto postavení opustit. Naproti tomu Zarecorová se komplexnímu pohledu na životní dráhy architektů nevyhýbá, a to nejen v případě podrobněji zpracovaného díla Jiřího Krohy.⁹

Vrátíme-li se k oněm metodologickým pilířům či prioritám, o nichž je také řeč v úvodu, můžeme konstatovat, že se Zarecorové opravdu podařilo plodně vytěžit archivní materiály, jež předtím nebyly v hledáčku historiků architektury (ne snad proto, že by byly nepřijatelným zdrojem informací, jak se domnívá autorka, ale spíše z toho důvodu, že dané období bylo zatím popisováno více na základě osobních vzpomínek a dojmů a že archivní materiály se starší generaci badatelů nezdály dost důležité). Také druhou prioritou – zpochybnit představu komunistické strany jako jednoduté entity diktující utlačovaným tvůrcům – se autorce podařilo na několika životních příbězích architektů doložit. Ač by se mohlo zdát, že již v době vydání

8 Jako příklad může sloužit publikace Jiřího Svobody *Jiří Voženílek: Architekt ve Zlíně*, založená na disertační práci obhájené na VUT v Brně (Brno, Vysoké učení technické v Brně 2011).

9 Je však třeba dodat, že život a dílo Jiřího Krohy byly již dříve zpracovány a představeny v rozsáhlé publikaci editorek Marcely Macharáčkové, Lenky Kudělkové a Jindřicha Chatrného *Jiří Kroha v proměnách umění 20. století (1893–1974): Architekt, malíř, designer, teoretik* (Brno, Era média – Muzeum města Brna 2007). Sama Zarecorová do publikace přispěla jednou statí, obsahově shodnou s kapitolou pojednávající o Krohovi v recenzované knize.

knihy se nejednalo o nijak novátorskou tezi, debaty nejen v laických kruzích nás stále přesvědčují o opaku. Třetí priorita, polemizující s nadřazováním formálních a estetických kritérií v dějinách architektury nad „procesně generovanými poznatky“, jež vyzdvihuje autorka, už zasahuje hluboko do problematiky historie architektury. Zjednodušeně se dá říci, že od dřívějšího zaměření na unikátní díla dochází k posunu čtení díla jako dokumentu, jenž podává zprávu také o mimouměleckých záměrech autorů či vypovídá o stavu společnosti. Díla, kterými se zabývá dnešní historie architektury (či obecněji dějiny umění), již nemusí být jedinečná, ba ani nemusí mít vysokou uměleckou hodnotu. A tak jako se rozšiřuje škála předmětů bádání, rozšiřují se také možnosti interpretace. Historik umění či architektury se však ocitá na poli jiných oborů, kde zdaleka nevykíná a nemůže konkurovat například školeným historikům. Dodejme, že mnozí historici architektury nevystudovali humanitní obory, ale vysoké školy technického zaměření; jde o praxi běžnou zejména v anglosaských zemích a sama Zarecorová je taktéž vystudovanou architektkou. V jejím případě můžeme pokus proniknout mimo tradiční rámec oboru hodnotit jako úspěšný.

Pokud by měly být hledány problematické momenty celé knihy, týkaly by se nejspíš deklarovaných výzkumných cílů, jež měla kniha zprostředkovat. Autorka je v úvodu definuje poměrně široce a volně: „Projekt, který předkládám, je zároveň historií stavebních technologií i průzkumem architektonické praxe.“ (s. 22) O nějaké podrobnější historii stavebních technologií se tu však nedá mluvit, v tomto ohledu kniha nepřináší nové poznatky. Coby průzkum architektonické praxe v daném období již funguje lépe, ovšem i zde se jedná spíše o vybrané kapitoly z palety možných forem praxe než o komplexní pokrytí.

Útržkovitý, či spíše mozaikovitý přístup autorky, která celkový pohled na danou problematiku zprostředkovává na způsob *case studies* (ačkoli většinou ne explicitních), se může z metodologického hlediska jevit jako pochybný. Českou verzi knihy si ale pravděpodobně přečtou spíše čtenáři z řad zainteresované veřejnosti, a pro ně může být tento postup atraktivní. Případné námitky vůči dané struktuře knihy budou podle mého názoru vždy ustupovat do pozadí před jejím přínosem, neboť zásadním způsobem po roce 2010 přispěla k předefinování diskurzu a badatelského pole českých historiků architektury poválečného Československa.

Již vydání původní americké verze se setkalo s kladným přijetím v českých odborných kruzích. Pro nejvýznamnější tribunu současné umělecko-historické debaty – časopis *Umění* – ji v roce 2011 recenzoval Hubert Guzik,¹⁰ mladý historik architektury věnující se v nedávné době zvláště kolektivnímu bydlení v bývalém Československu. Ten ocenil, že autorka „objevuje nové souvislosti a jasně formuluje závěry, které zasazují architekturu a profesi architekta do rámce politické a ekonomické transformace poválečného Československa“.¹¹ Všiml si ale i subtilnějších témat, například naznačeného a v knize nedořešeného potenciálu průzkumu struktury mocenských vztahů, kdy důležitou a dosud neprobádanou roli hráli

10 Viz *Umění*, roč. 59, č. 6 (2011), s. 537–539. Recenze vyšla bez názvu.

11 Tamtéž, s. 539.

také objednavatelé – stavebníci, jako například ředitelé státních podniků – a jejich kontakty s dodavatelskými podniky. Obecnější výtku autor směřoval k pomnutí nedávných poznatků sociálních dějin, například prací Jakuba Rákosníka, v knize americké autorky. Hubert Guzik tak mimoděk velmi dobře postihnul, v jakém směru by mohly její závěry rezonovat v rámci příbuzných oborů. Americké vydání knihy Kimberly Elman Zarecorové jsem kromě toho (ve stručnější podobě) recenzovala v anglické verzi *Sociologického časopisu*.¹²

Zahraniční zájemci si mohli přečíst recenzi Martiny Hrabové v prestižním *Journal of the Society of Architectural Historians*.¹³ Česká historička architektury, jejíž odborný zájem se soustředí spíše do meziválečného období, oceňuje autorčin *a priori* neodsuzující tón a schopnost zprostředkovat nejen zahraničnímu publiku myšlenkové zázemí prvorepublikové architektonické avantgardy. Lehkou výtku adresovala autorce k výběru reprezentativních figur – Zarecorová mezi své aktéry totiž zahrнула převážně architekty, kteří podporovali komunistický politický systém po roce 1948 a ponechala stranou ty, kteří k němu byli kritičtí. Stejně tak si podle recenzentky bohužel nepoložila otázku, jakým směrem by se československá architektonická avantgarda a modernita vyvíjely, kdyby nebyly zasazeny do socialistického rámce. Knihu nicméně celkově hodnotí opět jako významný přínos pro daný obor.

Historie a teorie architektury jsou disciplíny, které svými výsledky do jisté míry ovlivňují myšlení těch, kteří navrhují nové stavby nebo plánují výstavbu obcí a měst – činných architektů a urbanistů. Zavržení socialistického plánování měst a koncepce hromadného bydlení v devadesátých letech připravilo mimo jiné půdu pro dezurbanizaci a růst satelitních obcí – „sídelních kaší“.¹⁴ Objasňování motivací aktérů a cílů bytové výstavby aktualizuje tehdejší problémy a staví i před ty, kteří navrhují praktická řešení, otázky, zda některé z dřívějších dobytých kót nebyly opuštěny zbytečně. Sama Kimberly na jednom z nedávných setkání v pražské galerii Viper vyjádřila uznání českým sídlištím s jejich dopravní a občanskou infrastrukturou.¹⁵ Ve srovnání s mnoha americkými městy, jejichž urbanismus byl formován pouze volnou rukou trhu a bujícím automobilismem, jsou naše milé „králíkárný“ stále příjemnějším místem k životu, alespoň pro ty, kteří netouží po životě v „sídelní kaši“. Pohled na poválečnou bytovou výstavbu, předložený zahraniční badatelkou, může být jistým impulzem k obratu také pro současnou architektonickou praxi.

12 Viz *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, roč. 48, č. 3 (2012), s. 602–604. Recenze vyšla bez názvu.

13 Viz *Journal of the Society of Architectural Historians*, roč. 73, č. 3 (2014), s. 423 n. Recenze vyšla bez názvu.

14 Pojem „sídelní kaše“ se používá pro satelitní zástavbu rodinných domků, postrádající typické urbánní znaky historické obce. Pojem byl kodifikován knihou Pavla Hniličky *Sídelní kaše*, poprvé vydanou před patnácti lety (HNILIČKA, Pavel: *Sídelní kaše: Otázky k suburbánní výstavbě kolonií rodinných domů*. Brno, ERA 2005).

15 Přednáška spojená s moderovanou diskusí se konala 12. září 2017 pod názvem „How the Past Informs the Future of Czech “Sídlště”“. In: Viper [online]. [Cit. 2019-05-20.] Dostupné z: <http://www.vipergallery.org/en/events/how-the-past-informs-the-future-of-czech-sidliste>.

Recenze

Pestrost panelové šedi

Petr Roubal

SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie – ŠVÁCHA, Rostislav – NOVOTNÁ, Eva – JIRKALOVÁ, Karolina (ed.): *Paneláci 1: Padesát sídlišť v českých zemích. Kritický katalog k cyklu výstav Příběh paneláku*. Praha, Uměleckoprůmyslové muzeum 2016, 463 strany, ISBN 978-80-7101-161-3;

SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie – ŠVÁCHA, Rostislav – KOUKALOVÁ, Martina – NOVOTNÁ, Eva (ed.): *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945–1989. Kritický katalog k výstavě Bydliště – panelové sídliště: Plány, realizace, bydlení 1945–1989*. Praha, Uměleckoprůmyslové muzeum 2017, 350 stran, ISBN 978-80-7101-169-9.

„Hodnota sídlišť a paneláků je v jejich pravdivosti, v pro nás zatím nesnesitelné opravdovosti reflexe své doby,“ napsal v roce 1997 architekt Ladislav Lábus a přirovnal paneláky s jejich „nepředstíraností výrazu“ k lidové a průmyslové architektuře, „této architektuře bez architektů“.¹ Jak skvěle ukazují knihy *Paneláci 1* a *Paneláci 2*, po dvaceti letech se „pravdivost“ paneláků stává součástí hlavního proudu bádání o dějinách architektury a urbanismu v českých zemích.

Obě knihy představují výsledek nebývalého vědeckého, pedagogického i manažerského úsilí, které v dlouhodobém výzkumu, ale i v rozsáhlém popularizačním a kurátorském počínu propojilo vedle historiček a historiků architektury a umění

1 Odpověď Ladislava Lábusa na redakční anketu: Anketa: Ptáme se architektů. In: *Architekt*, roč. 43, č. 22 (1997), s. 53.

také řadu dalších specialistů z oborů jako sociologie, antropologie či památková péče. Rozsah projektu se také odráží v poněkud komplikované struktuře knih. *Paneláci 2* jsou svého druhu rozsáhlým, téměř pětisetstránkovým velkoformátovým kritickým katalogem k výstavě „Bydliště: panelové sídliště. Plány, realizace, bydlení 1945–1989“, která se konala od ledna do července 2018 v Uměleckoprůmyslovém muzeu v Praze, ale také k exteriérovým výstavám „Příběh paneláku“, které proběhly postupně ve všech krajských městech. *Paneláci 1* představují zase první systematický pokus o periodizaci panelové výstavby v Československu (přesněji v jeho české části), tak jak ji na základě týmové diskuse zformulovala Martina Koukalová. Jednotlivé fáze výstavby – *Dřevní fáze* (sídlíště dvouletky 1946–1947), *Fáze socialistického realismu* (od roku 1948 do poloviny padesátých let), *Pionýrská fáze* (druhá polovina padesátých let), *Krásná fáze* (šedesátá léta), *Technokratická fáze* (období „normalizace“ přibližně do poloviny osmdesátých let) a konečně *Fáze pozdních krásných a postmodernistických sídlišť* (zhruba korespondující s perestrojkou) – ilustrují v textu příklady jednotlivých sídlišť z celkem padesáti různých oblastí Čech a Moravy. Každé sídlíště je podrobeno důkladnému uměleckohistorickému rozboru, který načrtává vývoj koncepce sídlíště, podává stručnou informaci o jeho autorech, přibližuje urbanistický koncept sídlíště, použitý typ panelové technologie a uměleckou výzdobu.

Každý periodický blok knihy *Paneláci 1* uzavírá obsáhlá sociodemografická studie vybraných sídlišť v podání Lucie Pospíšilové a Petry Špačkové. Přestože autorky v jiných svých textech zásadně přispěly k urbánní geografii a sociologii, tyto studie jsou jediným slabším místem obou knih. K jednotlivým sídlíštím (vybraným pro jejich uměleckohistorické charakteristiky, nikoliv pro sociodemografické vlastnosti) se tu na základě dat ze sčítání lidu prezentují základní sociodemografické údaje o vývoji a počtu obyvatel, jejich vzdělanostní, profesní a rodinné struktuře. Kromě někdy problematické povahy vlastních dat (například pro poválečná dvouletková sídlíště

se používají data až z roku 1970) tyto studie nijak podstatně nepřispívají k pochopení sociální dynamiky sídlišť. Místo toho přinášejí na celkem více než šedesáti stranách soubor těžko interpretovatelných a nepřilíš významných sociologických údajů. Není například jasné, k čemu čtenář potřebuje vědět, jak se změnil podíl obyvatel zaměstnaných v priméru (tj. v zemědělství, lesnictví a rybářství) na pražském sídlišti Solidarita mezi lety 1970 a 2011 (pro pořádek: nastal pokles z 0,77 na 0,25 procent).

Systematičtější vhléd do komplexní historie panelových sídlišť přináší navazující kniha *Paneláci 2*, která nese ambiciózní, ale výstižný podtitul *Historie sídlišť v českých zemích 1945–1989*. Přestože publikace představuje kolektivní a mezioborové dílo, lví podíl historika architektury Rostislava Šváchy je zřejmý nejen z autorství poloviny všech textů, ale také z celkové její koncepce. Švácha tak završuje své dlouhodobé úsilí o přehodnocení pohledu na paneláky, které zahájil již koncem devadesátých let, když v sérii článků upozorňoval na význam panelových sídlišť pro architektonickou teorii i praxi a jejich paušální odsudky označil za „nemístné a vlastně nezodpovědné“.² Kniha *Paneláci 2* je tak v podstatě komplexním zhmotněním jednoduché, ale zásadní teze, kterou Švácha prosazoval již před dvaceti lety: že není možné házet všechna sídliště do jednoho pytle. K rozlišení kvalit jednotlivých sídlišť Švácha se svým autorským kolektivem užívá především zmíněnou chronologii, která se mu stává základním metodologickým nástrojem. Teoreticky se přísně chronologické hledisko opírá o princip seriality formulovaný Georgem Kublerem, který je relevantní pro studium paneláků svým pojetím dějin věci jako série řešení problémů. Periodizace, přestože by se o detailech i její koncepci dalo (a nepochybně i bude) dlouho diskutovat, velmi efektivně pomáhá zprostředkovat základní cíl obou knih: ukázat panelová sídliště přes jejich zdánlivou podobnost jako různorodý a dynamicky se vyvíjecí předmět zájmu. Tento efekt obou knih dál podtrhuje skvělá práce s archivními fotografiemi a celkově výborné grafické zpracování publikací.

Přestože Šváchův autorský vklad je mimořádný, stejně tak je působivé, jakým způsobem dokázal spolu s Lucií Skřivánkovou, dříve Zadražilovou (je autorkou několika zásadních publikací k dějinám panelové výstavby a hlavní řešitelkou projektu NAKI, ze kterého knihy vzešly), vytvořit kompaktní tým badatelek a badatelů. Zvláště cenný je v *Panelácích 2* příspěvek Jany Zajoncové o kritice sídlištní výstavby v šedesátých letech a snaze o její humanizaci, stejně jako na něj navazující text Michaely Janečkové o postmoderních tendencích ve výstavbě sídlišť pozdního socialismu. Diskusi o panelové výstavbě také zásadně rozšiřuje text Martiny Koukalové o přestavbě a asanaci starší zástavby, který ukazuje dramatické důsledky této stavební technologie pro urbanismus socialistického města obecně.

Mé kritické poznámky ke knize *Paneláci 2* vycházejí ze dvou vzájemně propojených okruhů témat. Zaprvé, publikace celkem pochopitelně preferuje architekturu před urbanismem, přesto v ní ale tento důraz není úplně dostatečně reflektován. Dobře je to vidět na příkladu periodizace, která citlivě reflektuje změny v architektuře sídlišť a do prvních dvou dekad státního socialismu datuje čtyři z šesti fází jejich vývoje.

2 ŠVÁCHA, Rostislav: Rekapitulace sídlišť. In: *Stavba*, roč. 7, č. 5 (2000), s. 36–41.

Důležité změny v chápání socialistického urbanismu, které přišly na konci šedesátých, a zejména v sedmdesátých letech, však periodizace nepostihuje a ani jejich význam zde není dostatečně ozřejměn (snad s výjimkou textu Martiny Koukalové o asanacích). Autorský kolektiv knihy na rozpor mezi architektonickým a urbanistickým pohledem narazil při rozboru sídlišť z fáze socialistického realismu, která podle nich charakterizuje dobrý urbanismus a špatná architektura. Přesný opak by ale bylo možné říci o některých – v knize vysoce oceňovaných – „krásných“ sídlištích, jež ani dobová kritika nepovažovala za urbanisticky zvládnutá. Kniha dostatečně nezohledňuje radikální proměnu v pohledu na socialistická sídliště během „normalizace“, kdy se stávala terčem stále ostřejší palby expertní kritiky, problematizovala je ale i populární kultura (s označením „králfkárny“ nepřišel Václav Havel po listopadu 1989, ale slyšíme ho například už v televizním seriálu Jaroslava Dietla *Muž na radnici* z roku 1976). Především ale panelová sídliště mizí během osmdesátých let z urbanistických plánů velkých měst. Co zůstává, je panelová technologie zbavená konceptu sídliště a pronikající pod hesly „město pro lidi“ a „lidské měřítko“ za cenu asanací do vnitřních měst.

Druhá námitka se týká chápání „normalizačních“ sídlišť, označovaných v knize termínem „technokratická“, což je v jejím kontextu míněno pejorativně. Opět z hlediska dějin architektury je tento pohled pochopitelný, nicméně jsou to právě „normalizační“ sídliště, která naplňují ideál, na němž jejich zakladatelé – „pasisté“ – stavěli: poskytnout co nejrychleji a nejlevněji hygienické bydlení pro široké masy obyvatel za pomoci nových technických a vědeckých postupů bez interference trhu a umělecké inspirace.³ V podání „pasistů“ sídliště měla být „technokratická“, a nikoliv „krásná“. Panelové domy se podle jejich původní koncepce nemusely ladně ohýbat ani stát na nožkách, ale měly plnit jasnou funkci v celkovém sociálním plánování společnosti. Této ambici se „normalizační“ sídliště blížila mnohem spíše než sídliště „krásná“, která pro svou finanční náročnost nemohla být realizována v měřítku, jež řešení bytové krize vyžadovalo. Chápání „normalizace“ obecně v knize pokulhává za současným stavem bádání a často zůstává na úrovni statického a povrchního klišé o „bezčasí“, přejatého s esejů Václava Havla.

Problematické chápání „normalizačních“ sídlišť ale mění jen velice málo na faktu, že obě knihy tvoří a na dlouhou dobu budou tvořit zásadní mezioborový rámec pro jakékoliv další bádání o panelových sídlištích, ve kterých stále bydlí zhruba třetina všech obyvatel České republiky. Jejich hodnotu a přínos podtrhuje prestižní ocenění Magnesia Litera, jež *Paneláci* získali v roce 2018 v oboru naučné literatury.

3 Pracovní architektonická skupina (PAS), tvořená především trojicí Karel Janů, Jiří Voženilék a Jiří Štursa, prosazovala pod silným vlivem Karla Teigeho program industrializace stavebnictví a zvědečtění architektury.

Recenze

O příznacích totality ve všedním životě a jejich uměleckém zobrazení

Pavel Vlk

KLIMEŠ, Ivan – WIENDL, Jan (ed.): *Kultura a totalita*, sv. 4: *Každodennost*. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2016, 442 strany, ISBN 978-80-7308-701-2.

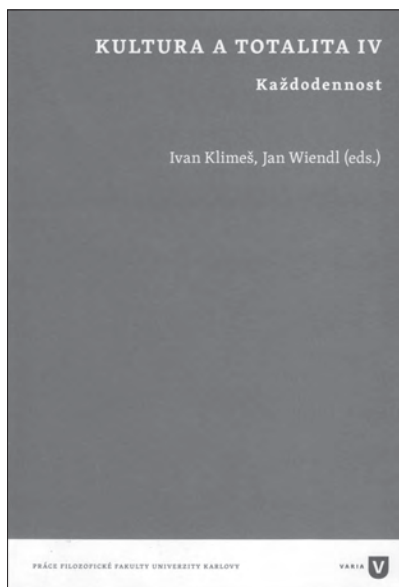
V pozoruhodném kolektivním publikačním projektu souhrnně nazvaném *Kultura a totalita* se jeho editoři, kterými jsou filmový historik Ivan Klimeš a literární historik Jan Wiendl, snaží představit pojem „totalita“ prostřednictvím analýzy jejích projevů v oblasti umění a kultury. K samotnému pojmu „totalita“ tak tvůrci projektu přistupují novým a netradičním způsobem. Jak objasňují v úvodu ke čtvrtému svazku, jejich záměrem není ukázat „totalitu“ pouze prostřednictvím historické, respektive politické perspektivy, ale především jako „filozofický a estetický model, rozvíjející určité obecnější představy a formulující konkrétní východiska v kulturním a uměleckém kontextu“ (s. 9).

Analýzami vztahu každodennosti a „totality“ v jeho uměleckém zpracování se uzavírá celá monografická knižní série *Kultura a totalita*, realizovaná vydavatelskou péčí Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, jejíž předešlé svazky nesly podtituly *Národ* (2013), *Válka* (2014) a *Revoluce* (2015). Snaha reflektovat „totalitu“ v jejích širších souvislostech za pomoci interdisciplinárního propojení filozofie a vybraných uměleckých oborů je charakteristická pro všechny publikace vzešlé z tohoto projektu. Každá z nich se přitom věnuje jednomu určitému tematickému okruhu, jenž

poskytuje možnost uchopit „totalitu“ vždy z jiného úhlu a v jiném kontextu. V úvodním svazku autoři a autorky sledovali příznaky „totality“ ve vazbě na národ jako jednotící entitu velké skupiny lidí sdílejících společnou historii, kulturu a řeč. Následující svazek zkoumal znaky „totality“ v době mezních situací, jako jsou světové či občanské války, rozsáhlé požáry a další události, během kterých jednotlivé země mění zavedené normy a jsou nuceny vstupovat a zasahovat do života svých občanů. Předposlední díl série pak ohledával projevy „totality“ v čase zásadních společenských převratů či transformací dosavadních uměleckých struktur, během kterých dochází ke konfliktnímu střetu starého a nového. Podle editorů monografické řady je záměrem posledního svazku *Každodennost* zrcadlit rozpor, jenž vychází z porovnání různých uměleckých ztvárnění projevů každodennosti a jejich následného rozvratu, přeměny, uskutečnění či vyloučení během různých konfliktních situací, ať už společensko-politické, nebo umělecko-kulturní povahy. Jednotlivé příspěvky jsou pak založeny právě na této „konfliktní povaze“ střetu různorodých projevů každodennosti s určitou vyhocenou formou totalitního principu (jak v rovině umělecky vyjádřených nároků a postojů, tak ve sféře politických a kulturních praktik)“ (s. 9).¹

Kniha je rozdělena do dvou nestejně rozsáhlých částí podle stejného modelu jako předchozí svazky. První, stručnější oddíl nese název „Prolegomena“, druhý oddíl je vyhrazen pro „Sondy a analýzy“. „Prolegomena“ sestávají ze tří textů, jejichž záměrem je určitým způsobem generalizovat zkoumanou problematiku a z různých perspektiv nastínit přístupy a metody, jež jsou charakteristické pro případové studie obsažené v druhém oddíle knihy. Ten se skládá z patnácti příspěvků z pera českých autorů a autorek zastupujících několik uměnovědných a umělekohistorických oborů. Analýzy a průzkumy konkrétních příkladů literární, divadelní či filmové tvorby jsou seřazeny v chronologickém pořadí, takže mapují umělecké reprezentace každodennosti ve střetu s „totalitou“ od českého národního obrození až do současnosti.

Celý svazek otevírá studie „*Kde život náš je v půli se svou poutí: poetika každodennosti v moderní literatuře*“ (s. 19–68), ve které se Petr Málek zabývá prozaickým dílem spisovatele Josefa Jedličky, popisujícím každodenní život obyvatel severočeského Litvínova v padesátých letech minulého století.² Jedličkův způsob uměleckého ztvárnění se přitom blíží etnografickému popisu zachycujícím kulturu a zvyky

1 Zvýrazněno v původním textu.

2 JEDLIČKA, Josef: *Kde život náš je v půli se svou poutí*. Praha, Československý spisovatel 1966.

dané doby, jak je autor poznal z vlastních zážitků a zkušeností. Jedlička ve své knize rovněž často sahá k metaforickému vyjádření a líčení událostí ve všedním životě místních postav prokládá vlastními filozofickými úvahami. Petr Málek se ve svém eseji zabývá jeho dílem zejména z intertextuálního hlediska, když v pěti podkapitolách představuje a rozebírá texty, z nichž Jedlička po literární, historické i filozofické stránce čerpal nebo které charakterizují jeho vlastní literární postupy a filozofické postoje. Každodennost tak Málek nezkoumá pouze z pohledu historicko-kulturního a literárního, ale také filozofického.

V následující kapitole, pojmenované „Banalita zla, každodennost, malé dějiny a otevřené vyprávění“ (s. 69–87), se Jiří Holý a Hana Nichtburgerová soustředí na literární a filmové zobrazování lidské každodennosti v období nacistického Německa, a to se zaměřením na život v Protektorátu Čechy a Morava, pronásledování židovského obyvatelstva a holokaust. Hned v úvodu si kladou otázku po každodennosti v životě nacistických zločinců. Na případu díla *Eichmann v Jeruzalémě* Hannah Arendtové ukazují, že každodennost jednoho z předních organizátorů holokaustu se nemusela nijak výrazně lišit od každodennosti jakéhokoli obyčejného úředníka, plnění příkazy svých nadřízených. V dalších odstavcích pak autoři pomocí teoretických rozborů a ukázek z vybraných literárních a filmových příběhů, zahrnujících například román Jiřího Weila *Život s hvězdou* (1949), román polského autora Jerzyho Beckera *Jakob lhář* (1969) a stejnojmenný východoněmecký film režiséra Franka Beyera (1974) nebo román východoněmeckého spisovatele Bruna Apitze *Nahý mezi vlky* (1958), znázorňují rozdíly ve způsobech a literárních postupech, jakými autoři těchto děl vyobrazovali každodenní životy svých fiktivních i reálných literárních postav z řad židovské obce v době jejich pronásledování nacisty. Holý s Nichtburgerovou v té souvislosti upozorňují na rozdíl mezi uzavřeným vyprávěním, založeným na kontinuálním a příčinném sledu událostí, jež jsou nahlíženy z nějakého vyššího smyslu, reprezentovaného kupříkladu triumfem dobra nad zlem, a otevřeným vyprávěním, jež se naopak „vyhýbá patosu i okázalému heroismu, blíží má ke grotesknosti a černému humoru. Nebývá založeno na iluzivní naraci, spíše je neiluzivní a zcizující (může zdůraznit i svou fiktivnost).“ (s. 70)

Třetí studie „Prolegomen“ pochází od Kamila Činátla, a jak už napovídá její název „Historici, čas a normalizace: sonda do proměn historické temporality“ (s. 88–104), je věnována každodennosti lidí žijících v době takzvané normalizace. Činátl se však tímto obdobím zabývá zejména z hlediska problematiky historického pojetí času. Zdůrazňuje přitom, že to, jak je období „normalizace“ reprezentováno, se různí nejen na úrovni konkrétních výkladů, ale rovněž „ve způsobu, jak je reprezentace temporalizována“ (s. 101). Autor pak v jednotlivých podkapitolách svého textu představuje a srovnává rozdílné typy historického pojetí času, které demonstruje na příkladech konkrétních děl různých žánrů. Singulární historický čas považuje za typický pro období před rokem 1989 a jako typickou ukázkou díla využívajícího tohoto přístupu k času uvádí publikaci *Křižovatky 20. století*, jež byla souborem historických studií věnovaných dějinám Evropy a Československa od roku 1914 do roku 1989

a vyšla původně samizdatem.³ Narativně epický čas historie je podle něj charakteristický obzvláště pro životopisy a autobiografie vydané zkráj devadesátých let a jako příklad mu slouží třetí díl *Paměti* Václava Černého.⁴ Od těchto pojetí času však v současnosti nastal posun směrem k „pluralitě a vrstvení různých časových formací, které nelze jednoduše převést na jednotící princip. Současná variabilita a různorodost časů se odráží ve vztahu mezi historií a identitou, který se obdobně pluralizuje.“ (s. 101) Za touto proměnou historické kultury dle Činátla zčásti je také rozvoj orální historie a stále populárnější záznamy výpovědí pamětníků, pomocí kterých je možné poznávat historii z pohledu „obyčejných lidí“. Pluralita historických časů je pak dána také popularitou takzvaného retra, kdy se minulost zpřítomňuje prostřednictvím dobových předmětů, popkulturních fenoménů a každodenních činností lidí, jako je tomu například v televizním pořadu *Retro* či seriálu *Vyprávěj*, jež „normalizaci“ zobrazují poutavým a zábavným způsobem (s. 102).

Celek „Sondy a analýzy“ obsahuje příspěvky, které se zabývají konstrukcí každodennosti v literatuře, divadle i filmové tvorbě, a pokrývá více než dvousetleté období českých, respektive československých dějin. Úvodním textem oddílu je tak studie „Listy na papíře duchovém... Obraz lidského života v obrozené epistolární satíře“ literárního historika Václava Vaňka, zatímco publikaci uzavírá studie „Od otevřeného divadla apelu k otevřené společnosti občanů“ teatrologa Martina Pšeničky.

Studie literárního zobrazení každodennosti osvětlují aspekty tvorby autorů dnes známých i pozapomenutých. K takovým zřejmě dnes už patří protagonista textu Daniela Vojtěcha „Ironická idyla všedních dnů: k tvorbě Vojtěcha Rakouse“ (s. 151–181). Českožidovský spisovatel Vojtěch Rakous (1862–1935) byl oblíbeným autorem humoristických povídek, navazujících na fejetonistickou a žánrově realistickou prozaickou tradici a zasazených především do venkovského prostředí, a zároveň významným představitelem českožidovského hnutí. Studie v sobě kombinuje jazykovou a žánrovou analýzu Rakousovy tvorby, vrací se k jeho publicistickým počátkům v humoristickém časopise *Paleček*, analyzuje jeho obrazy každodenního života v nejznámějším románu *Vojkovičti a přespolní* (1910) a přitom Rakousovo dílo průběžně začleňuje do dobového společensko-politického kontextu. Česko-židovský vztah a antisemitismus na přelomu 19. a 20. století jsou obsahem studie literárního historika Luboše Merhauta „Masaryk lidem ‘jen trochu myslícím’: Každodennost a hilsneriáda“ (s. 124–150). Autor ukazuje, jak strategicky Tomáš Garrigue Masaryk uplatňoval zásady kritického myšlení, racionální argumentace a svobody projevu v každodenních střetech s českou národoveckou demagogií a žurnalistickou manipulací veřejného mínění při obhajobě Leopolda Hilsnera, obviněného z rituální vraždy.

Socialistická každodennost je pak v dalších studiích nahlížena zrcadlem dobových děl prozaických i poetických. Tragickou perspektivu básníka a politického vězně v jedné osobě v jejích základních polohách umně zprostředkovávají Josef Vojvodík a Jan Wiendl ve stati „Výkyv každodenní / z propasti do propasti: téma každodennosti

3 MENCL, Vojtěch – HÁJEK, Miloš – OTÁHAL, Milan – KADLECOVÁ, Erika: *Křižovatky 20. století: Světlo na bílá místa v našich dějinách*. Praha, Naše vojsko 1990.

4 ČERNÝ, Václav: *Paměti 1945–1972*. Brno, Atlantis 1992.

a jeho transformace ve vězeňské lyrice Jana Zahradníčka“ (s. 250–276). Literární kritik a publicista Michael Špirit na ni navazuje studií „‘Málem a byl bych napsal datum’: Zdánlivé dějiny v Hančových *Událostech*“ (s. 277–290), v níž upírá pozornost na osobitou deníkovou koláž básníka Jana Hanče, komponovanou z povídek, básní, bezprostředních záznamů „událostí“ a dojmů, úvah, sebereflexí i zaslechnutých anekdot,⁵ na její osudy a na to, jak se do ní promítá tehdejší každodennost. Petr Mareš v textu „Jak učinit všednost zajímavou? Ztvárňování každodennosti v české próze šedesátých let“ (s. 313–325) prostřednictvím vybraných literárních děl Vladimíra Párala a Aleny Vostřé ilustruje, „že jedním z významných (a inovativních) témat české prózy šedesátých let 20. století se stala problematika stereotypnosti života, banálního opakování stále stejných úkonů v rámci rodinného a pracovního fungování a zároveň i ustrnulosti jazykové (komunikační) a myšlenkové“ (jak shrnují editoři v úvodu, s. 14).

Mezi texty věnovanými kinematografii zřetelně zaujme studie filmového historika Petra Szczepanika „‘Aby režiséři nenosili nos nahoru’: Barrandovští komunisté a každodennost českého filmaře v padesátých letech“ (s. 227–249), která líčí každodenní změny spjaté s nástupem komunistické moci do prostředí československé poválečné filmové tvorby. Autor upozorňuje zejména na totalitní představu barrandovských filmových studií jako „továrny“ na filmy, jež se svou organizační strukturou a výrobními postupy měla blížit klasickým závodům těžkého průmyslu. Tato představa filmového průmyslu však byla v přímém rozporu s dosavadními způsoby filmové tvorby a zvyklostmi filmových tvůrců. „Umělci, zvyklí pracovat na volné noze, doma v noci či ve venkovských hotelích a projednávat své projekty v kavárnách kolem Václavského náměstí, najednou mají denně jezdit deset kilometrů do barrandovských ateliérů a tam sdílet pracovní dobu i prostředí se stovkami úředníků, techniků, a především dělníků,“ podotýkají k tomu editoři v úvodu (s. 13). Szczepanik tak ve své studii shrnul problémy, s nimiž se ve svém pracovním životě museli v padesátých letech potýkat filmoví tvůrci natolik rozdílní jako Otakar Vávra, Alfréd Radok či Miroslav Hubáček. Ve studii „Ticho pod lipami: venkovské publikum padesátých a šedesátých let“ (s. 291–312) filmové teoretičky a historičky Lucie Česákové se však objevuje i pohled z druhé strany filmového průmyslu – z perspektivy venkovských návštěvníků kin, kteří byli mnohdy konfrontováni se snímky, jež měly za cíl spíše propagovat u diváků myšlenku zemědělské kolektivizace a napomoci jejich ideové převýchově než vyjít vstříc jejich touze pobavit se. Autorka přitom dospívá k závěru, že „ačkoli si představitelé kulturní politiky Československa od počátku padesátých let uvědomovali, že jednou z cest, jak ovlivňovat publikum, je činit tak právě skrze zábavu, model, jenž by byl pro diváky akceptovatelný, nenašli“ (s. 302).

Opomenout nelze ani průhledy do divadelní tvorby v osmdesátých letech minulého století, jak je v tomto svazku nabízejí divadelní historičky Julie Kočí a Barbara Topolová. Zatímco prvně jmenovaná autorka ve studii „*Píseň našeho žití* – inscenovaná normalizační každodennost (nejen) pod taktovkou Vítězslava

5 HANČ, Jan: *Události*. Praha, Československý spisovatel 1991; v rozšířené podobě Praha, Torst 1995 a 2016.

Rzounka“ (s. 336–362) demonstuje na dobové inscenaci Rzounkova pásma veršů k šedesátému výročí založení KSČ v Národním divadle způsob, jakým byla v době „normalizace“ na jevišti zobrazována a oslavována „každodennost socialistického člověka“ (Úvodem, s. 15), pak cílem příspěvku druhé autorky s názvem „Někdy se život nevyvede“: Současnost a každodennost v inscenacích znormalizované první scény“ (s. 363–383) je naopak upozornit na „obtíže, ne-li faktickou nemožnost zachytit právě každodenní život“ (s. 15) prostřednictvím „normalizační“ divadelní tvorby. Barbara Topolová podrobuje analýze inscenace tří her v Národním divadle z první poloviny osmdesátých let (*Můj hrad* Jana Jílka, *Pěší ptáci* Jiřího Šotoly a *Stará dobrá kapela* Jiřího Hubače), které shodně pracovaly s tématem neuspokojení a frustrace, jež tehdy „besporu ... odpovídalo divákovi každodennímu zakoušení, avšak strategie, jimiž se k němu dramatici i inscenátoři přibližovali, jeho důvěryhodnost nutně devalvovaly. Rigidnost, neautentičnost, simulativnost, beznaděj a mrtvolnost přítomné normalizační reality, které zasahovaly život každého občana do nejmenších detailů, zůstávaly ve své totalitě zcela mimo zorné pole sledovaných inscenací.“ (s. 376 n.) Do kontrastu k těmto představením pak autorka staví divadelní hru *Noční zkoušky* Antonína Máši, uvedenou v režii Evalda Schorma na multimediální scéně Laterny magiky, které se jako jedné z mála inscenací ve své době podařilo zmíněná omezení překonat a na divadelních prknech zpodobnit tristní situaci „znormalizované“ společnosti.

Autoři a autorky v celém svazku zkoumají vztah „totality“ a každodennosti téměř výlučně v českém, potažmo československém prostředí, a protože většina příspěvků je věnována umělecké tvorbě v období mezi lety 1948 a 1989, jedná se tu přednostně o „totalitu“ komunistickou. Ačkoliv jednotlivé sondy a analýzy nemohou vyčerpávajícím a všestranným způsobem ozřejmit tak obsáhlou problematiku, jakou představuje téma kultury a „totality“ ve spojení s každodenností, přinášejí velmi hodnotný soubor informací a neotřelých pohledů. Ve svém celku přitom zdařile naplňují inspirující záměr editorů, aby každodennost v knize „nevystupovala v podobě nehistoricky, dekontextualizovaně založeného studia různorodých forem a podob každodenního života“ (s. 10), ale aby byla nahlížena v konkrétních historických souvislostech a s vědomím důsledků, bez nichž nelze fenoménům „totality“ a totalitarismu hlouběji porozumět.

Publikované studie mají formu odborných textů se všemi jejich náležitostmi. Autoři v nich využívají vysvětlujících a upřesňujících poznámek pod čarou a součástí textů jsou i odkazy na primární a sekundární zdroje. S ohledem na své interdisciplinární tematické zaměření může publikace přinést značný užitek odborníkům, studentům a poučeným zájemcům o dějiny a teorii literatury, teatrologii, filmovou teorii a historii, soudobé dějiny, filozofii a příbuzné obory.

Recenze

Tuzemský komiks dvacátého století *Tři svazky ucelených dějin*

Lucie Kubíčková

PROKŮPEK, Tomáš – KORÍNEK, Pavel – FORET, Martin – JAREŠ, Michal: *Dějiny československého komiksu 20. století*, sv. 1–3. Praha, Filip Tomáš – Akropolis 2014, 996 + 87 stran, ISBN 978-80-7470-061-3.

Přelom ve studiu vývoje československého komiksu nastal před pěti lety, když čtveřice autorů (Tomáš Prokůpek, Martin Foret a Michal Jareš v čele s hlavním redaktorem Pavlem Kořínkem) vydala monumentální *Dějiny československého komiksu 20. století*.¹ Po knize *Český komiks 1. poloviny 20. století* od Heleny Diesingové z roku 2011² a dvoudílné *Encyklopedii komiksu v Československu 1945–1989* autorů Josefa Ládky a Roberta Pavelky³ přinesly totiž *Dějiny* ucelenější a mnohem obsáhlejší přehled historie československého obrázkového seriálu ve dvacátém století. Více než tisíci-stránková kniha, k jejímuž napsání zmíněné autory „vyprovokovali“ někteří fanoušci komiksu domnívající se, že před rokem 1989 existoval v Československu

1 Kniha je spolu s jejími ohlasy a dalšími aktualitami dostupná na internetu: *Dějiny československého komiksu 20. století* [online]. [Cit. 2019-07-18.] Dostupné z: <http://www.dejinykomiksu.cz/>.

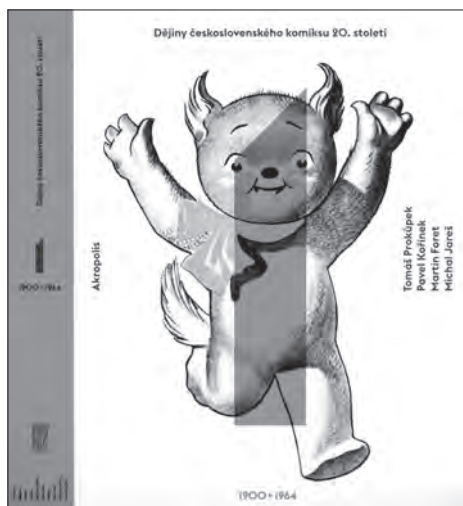
2 DIESING, Helena: *Český komiks 1. poloviny 20. století*. Praha, Verzone 2011.

3 LÁDEK, Josef – PAVELKA Robert: *Encyklopedie komiksu v Československu 1945–1989*, sv. 1–2. Praha, XYZ 2010 a 2012.

pouze *Čtyřlístek* a komiksy od Karla Saudka,⁴ vznikla díky projektu Grantové agentury ČR s názvem „Komiks: dějiny – teorie“ z let 2010 až 2012, který se realizoval v Ústavu pro českou literaturu AVČR a na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci, a byla vydána za podpory Ministerstva kultury ČR, Státního fondu kultury ČR a hlavního města Prahy. Autoři na ní pracovali intenzivně pět let, během kterých pobývali převážně v českých a slovenských archívech a knihovnách, v nichž hledali jakékoli stopy po obrázkových seriálech.

Výsledkem jejich úsilí je impozantních téměř jedenáct set stran historie československého komiksu v minulém století ve třech svazcích o úhrnné hmotnosti sedm kilogramů. Publikace může být tedy právem považována za „dosud největší přehled české a slovenské komiksové historie dvacátého století“.⁵ Rovnocennou součástí textu je opulentní obrazová složka, čítající více než pět stovek ilustrací. Mimořádný rozsah díla není nijak na úkor přehlednosti zpracování a poutavosti výkladu. Tomuto dojmu napomáhá jednotná metodologie, s níž autoři tuzemské komiksové dějiny sledovali. Uživatelům usnadňuje orientaci rovněž totožná struktura všech kapitol, které vždy začínají vylíčením dobového kontextu, pokračují přehledem nejrůznějších obrázkových seriálů pro děti i dospělé od známých i neznámých autorů, poté seznamují s překlady zahraniční komiksové tvorby a nakonec přibližují dobovou reflexi komiksů, v souladu se záměrem autorského kolektivu vysledovat taktéž „proměny recepce obrázkového seriálu v československém kulturním prostoru a společnosti jako takové“ (s. 19). Každou z těchto podkapitol přitom vždy doplňuje přehled použité literatury, který obsáhlé sumě poznatků dodává odborný základ.

Sedm kapitol rozdělených do dvou svazků představuje bohatou a rozmanitou paletu obrázkových seriálů z Československa, ale také množství jejich zahraničních ukázek. Jednotlivé kapitoly svým pojetím odrážejí důležité historické mezníky a zároveň odpovídají vývojovým proměnám tuzemského obrázkového seriálu. V jednom celku je tak například zachyceno období první republiky nebo druhé světové války. Kniha je proto do určité míry nejen historií československého

4 Viz TAŠEVSKÁ, Barbora: Český komiks nebyl jen Čtyřlístek a Saudka: Kniha důkazů má tisíc stran. In: *iDnes.cz: Zpravodajství* [online]. MAFRA 2019, 21.03.2015 [cit. 2019-07-03]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/olomouc/zpravy/kniha-olomouckych-akademiku-mapu-je-dejiny-ceskoslovenskeho-komiksu-20-stoleti.A150219_2140909_olomouc-zpravy_stk.

5 Tamtéž.

obrázkového seriálu, ale také sociokulturními a potažmo politickými dějinami Československa.⁶

Celý třetí svazek v rozsahu 87 stran je vyhrazen pro pomocný technický aparát, v němž čtenáři naleznou cennou pomůcku pro práci s předchozími dvěma díly. Obsahuje periodizační tabulku vývoje komiksu v rámci dějin Československa, přehled zásadní literatury, zdroje použitých vyobrazení, jmenný a názvový rejstřík i obsah obou předešlých svazků. Zvláště záslužné jsou pak medailony jednotlivých komiksových tvůrců, které zahrnují jak známé autory, jako byl Josef Lada, Karel Saudek, Ondřej Sekora či Jaroslav Němeček, tak i ty méně známé, jako třeba Artuše Scheinera.

Vzhledem k velkorysému rozsahu i vybavení třísvazkového díla na křídovém papíře je pochopitelná cena 2800 Kč, za kterou se kniha prodávala v době svého vydání, nicméně nyní ji lze pořídit v eshopu již za 1932 Kč.⁷ Z obsahového hlediska *Dějiny československého komiksu 20. století* nabízejí především přehledné uspořádání a popis československých obrázkových seriálů, nechybí ale ani analýza proměn komiksu v Československu. Tento rozbor ovšem zaujímá pouze skromné místo v rámci celé knihy, což bylo autorům také často vytýkáno, ačkoli jejich deklarovaným cílem bylo právě shromáždit a utřídit bohatý materiál. V tomto ohledu také spočívá největší přínos díla. Oproti dřívějším publikacím Heleny Diesingové nebo Josefa Ládka a Richarda Pavelky totiž *Dějiny* zachycují širší časový úsek a zpracovávají mnohem větší množství materiálu, navíc poprvé zahrnují také vývoj obrázkových seriálů na Slovensku. Od uvedených prací se odlišují rovněž zmíněnou jednotnou metodologií a zohledněním dobového kontextu komiksové tvorby.

Publikace je to tedy v mnohém jedinečná a podle mého názoru jí nelze až na pár drobností nic vytknout. Autoři v úvodu knihy navíc na případné nedostatky sami upozorňují a jasně vysvětlují také svůj výzkumný záměr, zvolenou periodizaci, výběr materiálu či používanou terminologii, aby předešli možným nedorozuměním. Můžeme se tu například dočíst, že považovali za vhodnější „kombinovat kapitoly určené publikační platformou s klasičtějšími exkurzy monografické povahy“ než „konstruovat plošné exkurzy mapující vždy určitý segment trhu s tiskovinami periodického i neperiodického charakteru“ (s. 17). Uznávají sice, že „lze počátky českých komiksových projevů nacházet již hlouběji v 19. století“, omezení publikace na dvacáté století ale zdůvodňují tím, že sekvenční obrázkové cykly z druhé poloviny 19. století, zveřejňované v humoristických či zábavních časopisech, představují artefakty pouze „parakomiksové“, a proto se jimi v knize nezabývají (s. 16).

Je třeba také vzít na vědomí, že *Dějiny československého komiksu 20. století* ani přes svůj kromobýčejný rozsah nemohou zahrnout všechny obrázkové seriály,

6 Viz KRAJTL, Ondřej: Komiks jako kulturní dějiny. In: *Mediální studia* [online], roč. 1, č. 1 (2015), s. 70–83. [Cit. 2019-07-03.] Dostupné z: https://medialnistudia.fsv.cuni.cz/front.file/download?file=2015_01_04_recenze.pdf.

7 Viz <https://www.megaknihy.cz>.

kteří v Československu v minulém století vyšly. V úvodu proto autoři také upozorňují, že jejich cílem nebylo představit vyčerpávající seznam veškerých českých a slovenských komiksů, ale „systematicky a chronologicky zaznamenat vývojové tendence jejich vzniku a prezentace, sledovat výrazné autorské osobnosti na jejich cestách komiksem“ (s. 19). Publikace by tak měla být pro odborné zájemce spíše odrazovým můstkem pro jejich další bádání v knihovnách a archivech.

Autoři se nicméně nespokojili se stereotypně cirkulujícím názorem „o opakovaně přetrhávané a oživované ... domácí komiksové tradici“ stejně jako s tvrzením „o marginálnosti a nezajímavosti domácích komiksových projevů, o jejich naivitě ... či izolovanosti od ‘velkých komiksových dějin’, psaných především díly francouzské či americké provenience“ (s. 15). Přiznávají československému komiksu svébytné kvality, přestože poukazují na to, že jeho vývoj byl od začátku do značné míry ovlivněn i překladovými seriály a cykly (s. 19).

Autoři také museli reflektovat fakt, že komiks ve své historii náleží „k problematicky přijímaným, někdy akceptovaným, jindy potlačovaným masově mediálním formám“ (s. 15), a ukazují, jak vývoj obrázkových seriálů provázela tendence vnímat je jako podřadné produkty populární kultury a kritika jejich nízké umělecké kvality či hodnoty. Upozorňují na to i některými názvy podkapitol, přímo reprodukujícími dobové odsudky (Nevkusné nezapné zkrusleniny s textem přímo ubohým, O slabomyslném plevu a americké výchově fašistických vrahů) nebo ilustrujícími jejich překonávání (Hledání dějin a (pozdvolné) odhazování předsudků). V té souvislosti vyzdvihují výhody, jež plynuly ze spolupráce komiksových tvůrců v socialistickém Československu s jinými typy médií, například s televizí, neboť „s kritikou neustále zápolící redakci dodávala vazba na televizní tvorbu na důvěryhodnosti“ (s. 699). Tady by se otevíral prostor pro důkladnější zkoumání podobných „mimooborových“ vazeb a vývoje samotného statusu komiksu, nicméně „vztahům komiksu k různým charakterizačně-stratifikačním systémům v kultuře (komiks jako médium, žánr, umění)“ je věnována jiná kniha autorského kolektivu Pavel Kořínek, Martin Foret a Michal Jareš s názvem *V panelech a bublinách*, vydaná o rok později.⁸

O tom, že *Dějiny československého komiksu 20. století* jsou dílem v mnohém přínosným a jedinečným, svědčí i řada jejich ocenění a nominací. Připomenout si zaslouží alespoň Zlatá stuha v kategorii „teorie a kritika literatury (umění) pro děti a mládež“ z roku 2015⁹ či nominace na cenu Magnesia Litera ve stejném roce a na Nejkrásnější českou knihu roku 2014.¹⁰ Dva členové autorského kolektivu

8 KOŘÍNEK, Pavel – FORET, Martin – JAREŠ, Michal: *V panelech a bublinách: Kapitoly z teorie komiksu*. Praha, Filip Tomáš – Akropolis 2015. Citace pochází z anotace knihy na internetových stránkách knižního distributora Kosmas [cit. 2019-07-18]. Dostupné z: <https://www.kosmas.cz/knihy/215198/v-panelech-a-bublinach.-kapitoly-z-teorie-komiksu>.

9 HRONOVÁ, Milada: *Dějiny československého komiksu získaly Zlatou stuhu*. In: *Žurnál Online* [online], 27.05.2015 [cit. 2019-07-18]. Dostupné z: <http://archiv.zurnal.upol.cz/nc/ff/zprava/clanek/dejiny-ceskoslovenskeho-komiksu-ziskaly-zlatou-stuhu/>.

10 *Dějiny československého komiksu 20. století* [online]. [Cit. 2019-07-18.] Dostupné z: <http://www.dejinykomiksu.cz/>.

po tomto úspěchu na popis vývojových tendencí československého obrázkového seriálu ve dvacátém století navázali další publikací nazvanou *Před komiksem*, jež svým záběrem časově předchází velmi zdařilým *Dějínám* a ukazuje, z jakých obrazově-textových útvarů se komiks v pravém slova smyslu na začátku minulého století zrodil.¹¹

11 PROKŮPEK, Tomáš – FORET, Martin: *Před komiksem: Formování domácího obrázkového seriálu ve 2. polovině XIX. století*. Praha, Filip Tomáš – Akropolis 2016.

Recenze

Rozpaky nad monumentem o dějinách československého komiksu

Martin Franc

PROKŮPEK, Tomáš – KORÍNEK, Pavel – FORET, Martin – JAREŠ, Michal: *Dějiny československého komiksu 20. století*, sv. 1–3. Praha, Filip Tomáš – Akropolis 2014, 996 + 87 stran, ISBN 978-80-7470-061-3.

Snad nikdy mě vytváření recenze nestálo takové úsilí a nevyžádalo si tolik času. Nejlépe se píšou recenze na velmi špatné a koncepčně zcela pomýlené publikace. Člověk si užívá jízlivou ironii a ani neví, jak se co nejpotměšileji vysmát nejrůznějším nesmyslům. Vlastně si jen musíte dávat pozor, abyste to přece jen nepřehnali a autor či autorka (nebo ještě hůř autorský kolektiv) si to s vámi nepřišli osobně vyřídit. Taky je přece jen slušnost najít na recenzovaném blábolu nějakou dobrou stránku (například že jsou tam pěkné obrázky nebo že je vytištěn zajímavým fontem písma), což si někdy vyžádá značnou vynalézavost. Podstatně hůře se recenzují práce vynikající, v nichž se skvělá a originální metodologie spojuje s perfektně zvládnutou empirií a vybroušenou stylistikou. Recenzent může jen vymýšlet barokně načechrané a poetické oslavné pajány a snažit se jemně naznačit, že i na posuzovatele díla, zejména pokud je schopen jeho kvality pochopit, dopadá odlesk autorského génia. Ale bezkonkurenčně nejhůře se ubohý recenzent vyrovnává s dílem pozitivistickým, s textem plným těžko popiratelných faktů, které jsou

prostě řazeny jeden za druhým. Samozřejmě, když najdete nějaký věcný lapsus, je vyhráno – sebemenší chybička stačí a zdánlivě naprosto solidně vystavěná práce se syje jako domeček z karet. Jenže na kvalitně provedeném pozitivistickém díle se faktické omyly a nepřesnosti hledají nesmírně obtížně a málokterý recenzent dokáže v této kategorii autory přemistrovat, zejména pokud není úzce vymezeným specialistou v oboru, jímž se zabývá posuzovaný text. Ale co víc psát než ocenit obrovskou práci na přesném sesbírání všemožných faktů a faktičků? Čeho se chytit, s čím polemizovat, když názory a postoje tvůrců se objevují jen v letmých a nejasných náznacích? A navíc – jak se nenechat zavalit tou obří masou detailních údajů, stovkami a tisíci jmény, letopočty, čísly? Už jen na prostého čtenáře je to úkol často nadlidský a detailní analýza vhodná jako podklad pro kvalitní recenzi se jeví v této situaci jako zcela nemožná věc.

Jistě všichni pochopili, že poněkud rozkošatělá, snad až příliš mnohomluvná úvodní úvaha vznikla proto, že recenzovanou práci považují za mistrovskou ukázkou třetího typu publikace a zápasím s velkými rozpaky, jak svůj posudek pojmout. Určitě cítím potřebu ocenit obřímí práci, již autoři vykonali. Mohutná a jistě nesmírně obtížná heuristika přinesla doslova ohromující výsledky. Nevěřím, že by bedlivým sítem propadl nějaký aspoň trochu významnější komiks, který vznikl v prostoru českých zemí a Slovenska během celého dvacátého století. Vždyť autoři nezapomněli ani na komiks vycházející v předlistopadovém období na krabíčkách dětské pasty na zuby značky Tuti frutti, vyráběné na Slovensku (s. 711), a prohledávali poctivě i různé fanziny vycházející v devadesátých letech v pouhých několika exemplářích. Pokud by jim snad něco nevysvětlitelnou náhodou uniklo, nemá smysl to ani zmiňovat – těžko by šlo o dílko s alespoň nějakým minimálním dopadem. V tomto ohledu vytvořili skutečně epochální dílo, které se stane základem každé další práce zabývající se jakýmkoliv aspektem dějin komiksu v českých zemích a na Slovensku v daném období. Nelze než obdivovat, co dokázal čtyřčlenný autorský kolektiv všechno zpracovat.

Jenže... jenže co vlastně z té obrovské píle a neuvěřitelného množství práce vzešlo? První odpověď se nabízí – graficky náročně vypravená publikace o dvou svazcích, navíc s útlejším sešitem s detailním obsahem, soupisem literatury (překvapivě dosti krátkým), medailonky významných komiksových tvůrců, rejstříky a dalším pomocným aparátem. Jak se tvůrci společně se zástupci nakladatelství Filip Tomáš – Akropolis pochlubili i v televizním šotu krátce po vydání, váha celé knihy dosahuje sedmi kilogramů. Nechybí ani velké množství ilustrací, vesměs ukázek popisovaných komiksů. Umím si přitom představit, jak náročné v tomto případě bylo vyjednávání o autorských právech, přestože pochopitelně málokdy jsou reprodukovány celé kreslené epizody. Snad lze namítnout, že někdy se v knize s místem nakládá poněkud nehospodárně. Pravděpodobně by také publikace přes vysoký počet stran a plnobarevný kvalitní tisk nemusela mít tak vysokou hmotnost. Trochu jsem podezíral nakladatelství, že usilovalo právě o co nejvyšší hmotnost, aniž by přitom jakkoliv hledělo na čtenářský komfort. S jednotlivými svazky lze jen velmi obtížně manipulovat, takže by se k nim hodily pulpity, známé ze středověkých i novověkých klášterů. Na druhou stranu by však v menším formátu řada ilustrací

do značné míry ztratila svoji sdělnost. Jinak však je grafické zpracování perfektní, s některými vtipnými nápady, které se však nepřeklápějí do výtvarnického samoučelu.

Recenzent se však pochopitelně nemůže nechat svést líbivou grafickou podobou a skvělými barevnými ilustracemi. Musí se ptát po obsahu, co vlastně kniha přináší a nakolik odpovídá tomu všemu její název. A tam už se objevují první rozpaky. Skutečně jde o komplexní dějiny československého komiksu dvacátého století zasazené do obecnějšího rámce? Dějiny, jež by ukazovaly, jak se prolínají společenské proměny s vývojem komiksu, a načrtávaly možná překvapivá, ale především

presvědčivá spojení osvětlující proměny pozice komiksu v české a slovenské populární kultuře? Bohužel navzdory drobným kontextuálně pojatým kapitolkám mi oba svazky nejvíce připomínaly svojí formou umělecko-historické korpusy. Na tom samotném není nic dehonestujícího ani nepřiměřeného – když máme korpusy například gotické deskové malby, není nijak šokující, že vznikne korpus českých a slovenských komiksů. Navíc je potřeba zdůraznit, že *Dějiny československého komiksu 20. století* nejsou primárně dílem čistě historickým, ale spíše balancují na pomezí mezi textem z literární historie a dějin výtvarného umění.¹ Občasná hodnotící stanoviska autorů, kterých je ovšem méně, než bych považoval za vhodné, se také svým stylem a rozhodností spíše podobají literárně-historickým nebo umělecko-historickým statím. Nemohl jsem se zbavit pocitu, že interakce mezi komiksem a společností autory až tak moc nezajímá a že proměny jeho forem a výrazu vnímají jako imanentní vývoj v rámci samotného umění. Hodnotu jednotlivých komiksů stanovují podle využívání „pokrokových“ výtvarných prvků a ve svých soudech jsou mnohem jednoznačnější, než bývá zvykem u „čistých“ historiků. Samozřejmě výrazněji oceňují prvky „vysokého“ umění a informovanost o žánrovém vývoji v zahraničí. Ostatně asi jednou z vůdčích ambicí jejich rozsáhlé a pilné práce byla snaha etablovat komiks v našem prostředí jako svébytný výtvarně-literární žánr, který není jen nějakou hříčkou pro kulturní historiky či sociology. Když hovoří o recepci komiksů ve veřejnosti, jde jim vlastně výhradně o přijetí v odborných kruzích; u nás tedy o diskuse v literárněvědných periodikách či případně samostatných vědeckých publikacích.

Samozřejmě že poněkud zjednodušuji. Problematika spjatá s komiksovou tvorbou na našem území se ovšem neobejde bez určitých přesahů do oblasti

1 Podle údajů v úvodu je publikace výsledkem historické části grantového projektu „Komiks: dějiny – teorie“.

společensko-politického vývoje v českých zemích a na Slovensku, a tato témata zajímají autory výrazně méně, než bych čekal. Jakkoliv jde o přístup plně legitimní, mně osobně příliš nevyhovuje. Představa víceméně do sebe uzavřených dějin jednotlivých uměleckých žánrů, tak jak jsem ji poznal u některých kolegů při studiu dějin umění, mi zůstala cizí. Chápu ovšem, že vždy budou vznikat práce i takto zaměřené, což ve skutečnosti zajišťuje potřebnou různorodost v pohledech na jednotlivé umělecké fenomény. Nejsem si však jist, zda jde o nejpřiměřenější formu pro zpracování tématu, jako je komiks, zejména pokud má ambici stát se klíčovým syntetickým a komplexním dílem.

Domnívám se navíc, že snaha podat komiks jako především svébytný výtvarně-literární žánr přispěla výrazným způsobem k vůbec největší slabině celé knihy, alespoň z mého pohledu – k tomu, že se až zoufale špatně čte. Řeknu to zcela bez vytáček – moje recenze je tak výrazně opožděná právě proto, že jsem se při čtení většiny z těch skoro tisíce stran neuvěřitelným způsobem nudil. Uznávám, že moje kvality v tomto ohledu se v posledních letech výrazně zhoršily, dříve jsem dokázal přelouskat prakticky všechno (včetně filozofických studií) bez větších problémů a v relativně krátkém čase. Stejně jako mnozí další jsem v tomto směru pokážen brouzdáním po internetu a stále častější snahou vyfiltrovat z textů jen informace, které bezprostředně nějak využiji. Ale domnívám se, že i v mladších letech bych s *Dějiny československého komiksu 20. století* docela složitě zápolil. Řada kapitol, zejména v druhém svazku, není opravdu ničím jiným než sáhodlouhým vypočítáváním nejrůznějších komiksů, jejich tvůrců (tedy autorů scénáře i výtvarné podoby), publikačních dat a počtu pokračování. Kromě toho zde ještě najdeme informace o tom, zda jsou slova umístěna v bublinách, či volně (případně zda náhodou není pod obrázky ještě další komentář či vyprávění – to ovšem vnímají autoři jako odporně zpátečnickou formu, která si zaslouží nejhlubší pohrdání), a také o počtu a tvaru panelů. Celek tak někdy připomíná přepsané kartotéční lístky. Nic na tom nemění ani dušování autorů v úvodu, že nechtěli „nabídnout detailní soupis všech českých a slovenských komiksových seriálů“ (s. 19).

Těžko bych asi hledal brutálnější trest pro studenty humanitních oborů než učinit recenzovanou knihu povinnou učebnicí, z níž by se zkoušelo ve stylu „Vyjmenujte mi ostatní dětské seriály z časopisů pro dospělé a novin 1979–1985“ (srv. s. 700–706). Pokud by pak zájemce o absolutorium z dějin komiksu nedokázal vyjmenovat těch skoro sedmdesát zmiňovaných seriálů, případně by nedokázal přesně zodpovědět, kdo je jejich tvůrcem, kdy a kde vycházely nebo kolik pokračování která řada měla, mohl by na úspěšné složení zkoušky zapomenout. A to je prosím řeč o jediné kapitole čítající pouhopouhých sedm stran, z nichž jednu zcela zabírá ilustrace. Sám bez mučení přiznávám, že bych se na podobnou zkoušku raději rovnou nedostavil a nechal se vyhodit takříkajíc kontumačně. Přestože jsem (čestné slovo!) přečetl všech 996 stran (na rejstříky, seznam literatury či medailonky komiksových tvůrců jsem už opravdu neměl energii), nepamatuji si o mnoho víc komiksových příběhů, než kolik jsem jich znal předtím, než jsem začal s četbou celého díla. Záplava dat se přese mě převalila, ale zůstalo po ní víceméně prázdno. Nepopírám, že je to i moje chyba, ale nejsem si vůbec jistý, kolik čtenářů na tom bude výrazně lépe. Jako

autor a spoluautor několika dosti tlustých publikací si čím dál víc uvědomuji, jak je problematické vytvářet podobně monumentální díla. Kdo si najde čas na jejich čtení v době, kdy nás neustále zasypávají spousty a spousty nejrůznějších informací a kdy jen s největším vypětím sil odborníci dokážou sledovat alespoň nejrelevantnější literaturu ke svému úzce vymezenému oboru? Myslím, že v takové situaci je požadavek maximální možné čtivosti, zejména objemných svazků, mimořádně naléhavý a zároveň oprávněný.

Obraz českého a slovenského (nebo chcete-li československého, protože vzájemná spolupráce obou národů na tomto poli nebyla, jak jsem pochopil, ničím výjimečným) komiksu ve dvacátém století, jak ho podává recenzovaná publikace, se mi jeví jako naprosto roztržštěný. Autorům se vlastně nepodařilo nijak ho scelit a nezdá se, že by se o to aspoň nějak výrazněji snažili. Spíše lze rozpoznat určité jejich úsilí po nalezení specifík zdejšího komiksu ve srovnání s komiksem v jiných zemích. Hodně v této souvislosti hovoří o takzvaném klubáckém komiksu, hlásícím se ke vzoru slavných *Rychlých šípů*. Myslím si však, že právě úvahy o specifických typech českých a slovenských komiksů neměli autoři roztrousit na různých místech po celé knize, ale spíše soustředěněji a uceleněji rozpracovat, když jde o tak důležitou otázku, k jejímuž zodpovězení se právě tvůrci dějin československého komiksu jeví nejlépe kvalifikovaní. Osobně bych jim odpustil nudný výčet v řadě kapitol, pokud by celá práce vrcholila impozantním a jiskrně podaným závěrem. V něm by podle mého názoru mohli zrekapitulovat zjištění vycházející z onoho epochálního souboru nashromážděných dat, načrtnout hlavní vývojové směry českého a slovenského komiksu, vyzdvihnout jeho specifika ve srovnání s jinými komiksovými kulturami, naznačit naopak paralelní prvky vývoje (například v rámci východního bloku s podobnými ideologickými limity) a samozřejmě také poukázat na dosud opomíjené vývojové souvislosti. Asi by se to neobešlo bez určitého společensko-politického zarámování, i když se do něj autorům zřejmě příliš nechtělo. Právě v závěru by autoři mohli naplnit své ambice formulované v úvodu. Jenže v současné době se závěrům publikací nevěnuje ani zdaleka taková pozornost, jaká by byla zapotřebí. Často je nahrazují pouhá resumé předcházejícího textu beze stopy nějaké shrnující úvahy a snahy o rekapitulaci dosažených poznatků. Jinak si s tím poradili tvůrci *Dějin československého komiksu 20. století*, když pojali závěr díla jako výhled za horní časovou hranici a místo jakýchkoliv úvah načrtli v krátkosti vývoj komiksu po roce 2000.

A jak uzavřít tuto hodně opožděnou a s velkými obtížemi vznikající recenzi? Autorům *Dějin československého komiksu 20. století* se to nejspíš příliš zamlouvat nebude, ale nemohu jinak: základní soupis českého a slovenského komiksu je díky nim hotov, teď už jen zbývá z něj vytvořit mnohovrstevnatou historickou syntézu. Obávám se ale, že tohoto úkolu se už bude muset chopit někdo jiný.

Recenze

Tři diskuse o studentské každodennosti za socialismu

Michael Polák

NEBŘENSKÝ, Zdeněk: *Marx, Engels, Beatles: Myšlenkový svět polských a československých vysokoškoláků 1956–1968*. (České moderní dějiny, sv. 1.) Praha, Academia – Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i. 2017, 422 strany + ilustrace, ISBN 978-80-200-2668-2 a 978-80-87782-66-8.

Období takzvaného poststalinismu patří v českých moderních dějinách k méně zpracovaným časovým úsekům. Přestože druhé polovině šedesátých let byla věnována větší míra pozornosti, předchozí léta, datovaná zhruba od roku 1956 do půli následující dekády, unikala a stále unikají syntetickému zpracování. I samotná šedesátá léta se dostávají do hledáčku historiků a historiček prizmatem blížícího se „demokratického výbuchu“ pražského jara. Celé období tak bývá sledováno jako jakýsi lineární proces od tuhého stalinismu k demokratickému vzepětí komunistické strany i společnosti v roce 1968.

Zdeněk Nebřenský se svou rozsáhlou monografií o studentech a studentkách snaží přispět k hlubšímu porozumění daného období, které vnímá jako specifickou periodu, kdy se po odhalení takzvaného kultu osobnosti v roce 1956 vytváří nová socialistická ideologie, jež měla představovat alternativu jak ke stalinismu, tak ke kapitalismu. Proměňující se poststalinistickou ideologii autor zkoumá na příkladu diskusí o problémech každodenního studentského života. Studentky a studenty

přítom autor nevnímá jako pasivní objekty, nýbrž jako jednající aktéry, kteří vstupují do expertních a stranických debat a kteří osvojováním si oficiálních deklarací přispívají k utváření ideologických proměn. Předmětem zájmu autora není málo početné studentské hnutí, které nejhluběji zkoumal Jaroslav Pažout,¹ ani každodenní vyjednávání ve fakultních institucích, o nichž pojednává kolektivní monografie autorského týmu Katky Volné, Matěje Spurného a Jakuba Jareše,² nýbrž se snaží zaměřit na každodenní realitu široké masy studentstva. I z toho důvodu si k analýze nevybírám subverzní témata typu odříkání povinné vojenské služby, nošení dlouhých vlasů či poslechu rokenrolu, nýbrž taková, která se opírala o oficiální deklarace stranické nomenklatury. Publikace se tak zabývá třemi oblastmi, jež úzce souvisely se životem studenta či studentky – studentským manželstvím, plánovanou zaměstnaností a studentskými kluby – a to z komparativní perspektivy Čech a Moravy, Slovenska a Polska. Každému tématu je věnována jedna kapitola, vždy rozdělená na tři větší podkapitoly, jež reflektují dané téma ve třech národních kontextech. Hlavním pojítkem všech tří témat je silící akcent na diferenciaci zájmů jednotlivých sociálních skupin, který Nebřenský vykládá jako jeden z hlavních aspektů poststalinské ideologie. Důraz na plán měl být nahrazen důrazem na společnost.

Studentské manželství autor rozsáhle rozebírá ve spojitosti s celkovým pojetím tohoto fenoménu. Přes určité radikálně levicové vize z počátku budování socialismu nebyl nikdy vážně zpochybněn jeho institucionální primát. Manželství se mělo v nové socialistické společnosti osvobodit od ekonomických a patriarchálních tlaků kapitalistického systému. V době, která neměla znát ekonomický útlak, tak neměl být nikdo do manželství tlačěn ekonomickou nouzí či touhou po zlepšení třídního statusu. Přes oficiální emancipační étos se však ani ženy ve státním socialismu nezbavily takzvané dvojí zátěže (tedy duality námezdní práce a starosti o domácnost). S rostoucím vlivem psychologických a později i sociologických věd v socialistickém Československu a Polsku se klíčovým rozměrem mladých manželství stal silící apel na ekonomickou, sociální a psychickou vyzrálou mladých novomanželů.

1 PAŽOUT, Jaroslav: *Mocným navzdory: Studentské hnutí v šedesátých letech 20. století*. Praha, Prostor 2008, s. 113–117.

2 JAREŠ, Jakub – SPURNÝ, Matěj – VOLNÁ, Katka a kol.: *Náměstí Krasnoarmějců 2: Učitelé a studenti na Filozofické fakultě UK v Praze v období normalizace*. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy – Togga 2012.

Poststalinský ideál manželství byl založen na racionálním rozhodnutí dvou lidí svobodně vstupujících do tohoto svazku, kteří ale manželství v ideálním případě odkládají až na dobu po ukončení studia. Nehledě na tento ideál ale patřilo uzavírání manželství v mladém věku k obvyklému strategickému jednání, díky kterému studenti a studentky mohli získat manželské půjčky, studijní odklady či bydlení blízko své školy či pozdějšího pracoviště.

V otázce plánované zaměstnanosti měly hrát klíčovou roli hospodářské plány. V socialistickém státě neměly rozmístění pracovních sil určovat partikulární zájmy vlastníků výrobních prostředků a kapitálu, nýbrž mělo být racionálně stanoveno národohospodářským plánem. Celkový status studujících se do velké míry odvozoval od principu reciprocity – společnost jim umožňovala dosáhnout privilegovaného vzdělání a oni se jí pak měli odvděčit svou prací tam, kde to bylo potřeba. Systém pracovních umístěnek, který se v celém sledovaném období různě proměňoval, přitom narážel často na *Eigensinn* jak samotných studentů a studentek, tak hospodářských podniků. U studujících mizel postoj individuální oběti a stále častěji si tak vyhledávali atraktivnější pracovní místa. Podniky zase chtěly mít větší rozhodovací pravomoc v tom, koho budou na jakou pozici přijímat. Řada studentů a studentek se naučila využívat mezery v systému rozmísťování pracovních sil k tomu, aby odmítala nastoupit do určeného podniku. I v této otázce se přitom postupně začaly brát větší ohledy na individuální a diferencované zájmy mládeže.

Zatímco v polském prostředí v padesátých letech vznikala hustá síť studentských klubů, v Československu vládnoucí funkcionáři dlouho odmítali nabourat jednotu mládeže tím, že by studentům a studentkám přiznali v tomto směru specifické zájmy. Po celé sledované období tak zde bylo v porovnání s Polskem studentských klubů značně méně. U našich severních sousedů se v druhé polovině padesátých let staly tyto kluby velmi populárním místem, kde se zároveň utvářelo svobodné prostředí pro politické i neortodoxní kulturní aktivity. Paradoxně se ale postupem času začaly kluby podřizovat principu ziskovosti a ekonomické racionality a ztrácely přitom svůj progresivní charakter.

Zdeněk Nebřenský svůj výzkum opírá o širokou paletu pramenů. Jedná se především o zdroje úřední proveniencie: zprávy funkcionářů oficiálních vysokoškolských organizací a doporučení analytických útvarů stranických, svazových a vysokoškolských orgánů. Vedle úředních dokumentů autor analyzuje studentské časopisy a dobovou expertní i publicistickou literaturu. V menší míře pak vychází ze subjektivních studentských projevů, zaznamenaných v peticích, dopisech, odvoláních či v záznamech z disciplinárních řízení.

Úctyhodným počinem autora je především představení řady lokálních i celonárodních diskusí, které nabourávají představu o strnulosti státního socialismu. Publikace naopak zřetelně ukazuje, že ve sledovaném období máloco neprocházelo kritickou reflexí samotných funkcionářů, kteří – ač neustále přesvědčení o správně nastoupené cestě – nebyli nikdy zcela spokojeni s aktuální podobou konkrétních realizací. Cenná je i snaha o konkrétní historizaci toho, co v každodenní politice znamenaly pokusy o reformu socialismu. V neposlední řadě je nutné ocenit autorův záběr na genderový aspekt sledovaných problémů. Autor se genderu nevěnuje až

v nějaké kapitole nakonec, v podobě jakéhosi přílepku k textu, nýbrž nechává jej prostupovat jednotlivými kapitolami jako přirozenou součástí své analýzy.

Publikace však trpí několika problémy, které výrazně zhoršují čtenářský zážitek i její celkovou kvalitu. Hlavní potíž spočívá v samotném pojetí výkladu, který místy připomíná spíš seznam vědomostí autora než souvisle vyargumentovaný text. Hned po přečtení teoreticko-metodologického úvodu není zřejmé, které z řady nastíněných metodologických přístupů a interpretačních schémat jsou pro autorovu analýzu klíčové. V obsahových částech, které se zabývají konkrétními tématy, zas chybí jasná interpretační linie, často se opakují stejné informace a závěry jednotlivých kapitol nejsou zřetelně odůvodněné. Celému textu by prospěla precizněji položená výzkumná otázka, celistvěji vypracovaná metodologie a logičtější struktura obsahových kapitol. Nejvýrazněji tím asi trpí kapitola o studentských manželstvích, kdy se čtenář nemůže zbavit pocitu, že na zhruba sto stranách čte několikrát dokola tytéž informace, a zároveň se nemůže dočkat silné teze.

V samotném závěru autor nešťastně komparuje západoevropské studentské hnutí se středoevropským, což směřuje trochu mimo výšeč zájmu celé publikace, která se jinak studentského hnutí dotýká jen velmi málo. Ani zde se tak čtenáři nenabízí odpověď na otázku, „jaký byl vztah těchto diskusí k proměně komunistické utopie“ (s. 14), co tvoří jádro poststalinické ideologie a jestli vůbec je oprávněné o poststalinismu mluvit jako o specifickém historickém období. Z výkladu je sice zřejmá již zmíněná přiznaná diferenciací zájmů jednotlivých částí socialistické společnosti, avšak není již moc přesvědčivě vyloženo, jestli právě tento aspekt tvořil klíčovou podstatu poststalinické ideologie. Bohužel autor nevyužil ani potenciálu komparace tří národních kontextů ke srozumitelné tezi, v čem se v podstatě lišilo polské, slovenské a české prostředí a co jim naopak bylo společné. Z textu tak sice vyplývá řada dílčích rozdílů (například otázku studentských manželství ovlivňoval fakt, že Polsko řešilo problém s vysokou natalitou, zatímco Česko se potýkalo se stavem opačným), ale opět chybí silnější zobecnění. Čtenář si tak musí v knize hledat odpovědi na otázky sám, což nepřispívá k její čtivosti ani atraktivitě. Celá práce tak působí spíš jako ilustrace studentské každodennosti než jako ucelený výklad s jasnými otázkami a odpověďmi.

Problém chybějících tezí a nepřliš vyargumentovaných závěrů se objevuje napříč celou monografií Zdeňka Nebřenského a zvláště vynikne ve srovnání s nedávno vydanou kolektivní monografií *Mezi pionýrským šátkem a mopedem*,³ která se zabývá příbuzným tématem ve stejném období a jejímž autorům se podařilo neztratit v celém svazku jasnou interpretační linii. Publikace nabízí řadu zajímavých poznatků, které by mohly přispět k lepšímu porozumění sledovaného období. Bohužel ale kvůli její obsahové nedotaženosti a někdy i nesrozumitelnosti se jí zřejmě jen málokomu podaří dočíst do konce.

3 K NAPÍK, Jiří – FRANC, Martin a kol.: *Mezi pionýrským šátkem a mopedem: Děti, mládež a socialismus v českých zemích 1948–1970*. Praha, Academia 2018.

Recenze

Nenápadné půvaby socialistické módy

Petra Schindler-Wisten

HLAVÁČKOVÁ, Konstantina: *Móda za železnou oponou: Společnost, oděvy a lidé v Československu 1948–1989*. Praha, Grada Publishing 2016, 288 stran, ISBN 978-80-247-5833-6.

Kniha o proměnách odívání a módních trendech, které byly k vidění v československých ulicích v druhé polovině dvacátého století, je určena čtenářům zajímajícím se o každodenní život v období komunismu, kteří však nemají v módním oboru odborné vzdělání. Konstantina Hlaváčková jako vedoucí kurátorka sbírky textilu dvacátého a jednadvacátého století Uměleckoprůmyslového muzea v Praze je však odbornicí na módu na slovo vzatou, což dokázala beze zbytku zúročit také v této publikaci.

Na první pohled zaujme bohatý obrazový materiál, který neslouží jen jako pouhý doplněk textu, ale má v knize naprosto rovnocenné postavení. V některých pasážích naopak text spíše jen komentuje fotografie z módních a společenských časopisů a sbírkových předmětů Umprum. Vizuální stránka publikace je doladěna do nejmenšího detailu, více než tři stovky fotografií jsou technicky i graficky kvalitně zpracovány. Jediné, co může čtenáře poněkud rušit, je nezvyklé umístění poznámek pod čarou k vnitřnímu okraji stránek. Nicméně jich v celém textu není tolik, aby zásadně odváděly pozornost od samotného obsahu. Škoda že stejné péče, jaká byla věnována vizuální podobě knihy, se nedostalo i redakci textu, který na několika místech stylisticky pokulhává, nelogicky navazuje a některé poznatky se v něm opakují. Naopak velmi pozitivní je zařazení slovníčku pojmů na konci knihy, protože čtenář,

který se v módě vůbec nevyzná, by se bez něj mohl v záplavě blejzrů, fiží, krimplenu, taftu a podobně brzy ztratit.

Na téměř třech stovkách stran autorka představuje různé aspekty utváření módního oděvu v Československu od poválečných let až do konce let osmdesátých, přibližuje činnost textilních výrobních podniků a také dokumentuje snahu lidí nosit slušné a módní oblečení. Na pozadí proměňujících se politických i společenských tendencí nastiňuje, jak odívání a móda odrážejí způsob života společnosti a její ideály, a také upozorňuje na skutečnost, že i podoba oděvu se může stát součástí ideologického boje a nástrojem formujícím vztah jedince ke společnosti.

Kniha je rozdělena do sedmi kapitol. V úvodní kapitole autorka popisuje historii módy v Československu, přičemž zohledňuje její politické a sociální kontexty. Načrtává také vývoj a proměny módních časopisů a zabývá se i problematikou zaměstnanosti žen v daném období. Rozkvět oděvnictví dosažený v období první republiky po válce pohasl a směr dalšího vývoje nastavil i v této oblasti rok 1948. Nástupu kvalitního českého krejčovství bránil nedostatek materiálu v důsledku pomalé obnovy textilního průmyslu, negativní vliv měl i odsun kvalifikovaných německých pracovníků na všech úrovních. Móda se postupně stávala předmětem zájmu komunistického režimu, který se ji snažil využít jako účinný prostředek k ovládnutí občanů. Nový módní styl poúnorového období měl být vytvořen pro „nového člověka“, bytostně odlišného od člověka žijícího v kapitalistické společnosti. Způsob odívání měl zpretrhat vazby s předválečným obdobím i s módou západního světa. Od šedesátých let bylo pak i v módě vidět jisté oživení inspirované Západem, nicméně československý textilní průmysl a služby s ním spojené zaostávaly za světem i v následujících desetiletích. Situace na vnitřním trhu byla neuspokojivá, scházelo zboží nejen oděvního charakteru. Občané tehdejšího Československa se postupně dané situaci přizpůsobili a naučili se v ní pokud možno i důstojně žít.

Druhá kapitola se věnuje výrobě oděvů a jednotlivým výrobním podnikům v socialistickém Československu, jakými byly především na export určený Centrotex nebo národní podnik Textilní tvorba, později pokračující s novou oborově rozšířenou náplní pod názvem Ústav bytové a oděvní kultury. Vytvoření těchto designerských institucí autorka velmi oceňuje, vzápětí však odhaluje jejich zásadní problém, totiž že se nemohly rozvíjet v podmínkách svobodného podnikání, a naopak byly okleštěny ideologickými nároky a špatně fungujícím hospodářským systémem. Pozornost se soustředí i na založení oděvního ateliéru na Vysoké škole uměleckoprůmyslové nebo v Ústředí lidové umělecké výroby, které v celém systému zaujímal specifické místo.

Následující kapitola se zaměřuje na mladou generaci, která se oblékáním často odlišuje od starších pokolení. Autorka charakterizuje některé typické subkultury, jež se během sledovaného období objevily, jako byli například takzvaní páskové, hnutí *hippies* nebo punkáči (třeba „depešáci“ z jejího hledáčku ale vypadli).

Ve čtvrté kapitole se dočteme, kde a jakým způsobem bylo možné oděv zakoupit. Dovídáme se o historii známých obchodních domů nejen v Praze (například Bílá labuť, Dům módy, Dětský dům), ale i v dalších velkých městech. I přes výstavbu nových obchodních domů v šedesátých až osmdesátých letech (například Kotva nebo Máj v Praze) se vnitřní obchod potýkal s obvyklými problémy, jakými byl omezený sortiment zboží včetně textilního a nízká kvalita výrobků. Autorka věnuje pozornost i historii pražských modelových domů, které vznikly před druhou světovou válkou, a jejich dalšímu osudu po znárodnění. Některé z nich se reorganizovaly a fungovaly až do roku 1989. Například slavný salon „Podolská“ byl v červnu 1948 znárodněn, nicméně jeho majitelka Hana Podolská v něm mohla na přímlovu Marty Gottwaldové pracovat až do roku 1954, kdy pokračoval v činnosti pod názvem „Eva“. Přesto i v následujících letech se mezi lidmi běžně užíval původní název, a tak se šilo u „Podolské“ až do uzavření krejčovství v roce 1992. Samostatnou podkapitolu si pochopitelně vysloužil i Tuzex a jeho historie od zřízení vyhláškou ministerstva zahraničního obchodu v roce 1957. Nebylo by však na škodu také zmínit, jakým způsobem a kdy Tuzex zanikl.

Nejobsáhlejší kapitola (třetina knížky) se podrobně zabývá tím, jak se v druhé polovině dvacátého století v Československu oblékaly ženy. Autorka nejprve představuje světové módní trendy a styly, aby pak vysvětlila, jak se s různými světovými proudy vyrovnávala československá móda. Detailně ukazuje, co se nosilo u nás: od pokrývek hlavy až po boty a doplňky, a nechybí ani informace o oblíbených účesech a líčení. Tak například klobouk byl nedílnou součástí dámského oblečení všech sociálních skupin (s výjimkou venkovských pracujících žen), dokud nezačal být po roce 1948 z ideologického hlediska vnímán jako nepatřičný symbol vyšší společenské třídy. Jako vhodnější se propagoval šátek, nejen z praktického hlediska, ale také jako symbol městského a venkovského proletariátu. Ideologický tlak na nošení šátků se nicméně již během padesátých let zmenšoval. Šátek se ještě nosil na podzim a v zimě, ke kožichu nebo k odpolednímu plášti. Nutnou součástí ženského oděvu se opět staly klobouky dokreslující styl. Přirozeně v daleko menší míře je v další kapitole obdobným způsobem prezentována mužská móda.

V poslední kapitole autorka představuje textilní materiály, především syntetická vlákna a jejich rozvoj od počátku dvacátého století. Podobně jako v jiných odvětvích i zde byl vývoj a výroba chemických vláken v Československu oproti západním zemím pozadu. V době, kdy byl trh na západ od železné opony novými polyesterovými materiály již zaplněn, u nás se na vývoji teprve pracovalo. Konečně začátkem šedesátých let uvedl československý textilní průmysl na trh směšovou tkaninu na bázi polyesteru známou jako tesil, který si hned získal velkou popularitu.

Publikace Konstantiny Hlaváčkové velmi podrobně mapuje módu nejen „za železnou oponou“, jak praví její titul, ale na obou stranách této opony. Minimální vhled do vývoje zahraniční módy je určitě nutný pro postižení československé situace

a její porovnání, v některých částech knihy se však dokonce dozvíme víc o tom, co se nosilo v Londýně či v Paříži než v Praze. Kdo se zajímá o módu a její proměny v druhé polovině dvacátého století, bezpochyby najde v knize mnoho důležitých informací, ilustrovaných a rozhojněných výborným obrazovým materiálem. Poutavé je i vylíčení životních příběhů některých československých návrhářů. Částečně si lze udělat také představu o domácí krejčovské svépomoci, reagující na nedostatek vhodného oblečení v obchodech i služeb v daném odvětví. Způsob, jakým si (hlavně) ženy dokázaly poradit s tehdejší neutěšenou situací, ať už šily z radosti, či nutnosti, by mohl být námětem pro další knihu.

Recenze

Blízký východ v komparativní perspektivě

Adam Coman

ČERNÝ, Karel: *Velká blízkovýchodní nestabilita: Arabské jaro, porevoluční chaos a nerovnoměrná modernizace 1950–2015*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2017, 577 stran, ISBN 978-80-7422-595-6; anglické vydání: *Instability in the Middle East: Structural changes and uneven modernisation 1950–2015*. Prague, Charles University – Karolinum Press 2017, 476 stran, ISBN 978-80-246-3427-2.

Kniha *Velká blízkovýchodní nestabilita (Instability in the Middle East)* z pera Karla Černého, vydaná paralelně česky a anglicky, nabízí unikátní a originální analýzu širokého spektra problémů, jimž musí oblast Blízkého východu čelit zhruba od konce druhé světové války.¹ Výchozím předpokladem práce je, že nestabilita regionu vyvěrá z komplikovaného vztahu mezi blízkovýchodním předmoderním kulturním „substrátem“ (náboženství, kulturní symboly, tribalismus), prudkou sociální a demografickou modernizací, křehkým ekonomickým systémem, stagnující politickou modernizací a složitým mezinárodním kontextem (závislost na exportu ropy, chronické ozbrojené konflikty, silné externí zasahování velmocí). Právě studium vzájemných vztahů a rozporů mezi výše zmíněnými faktory knize vymezuje

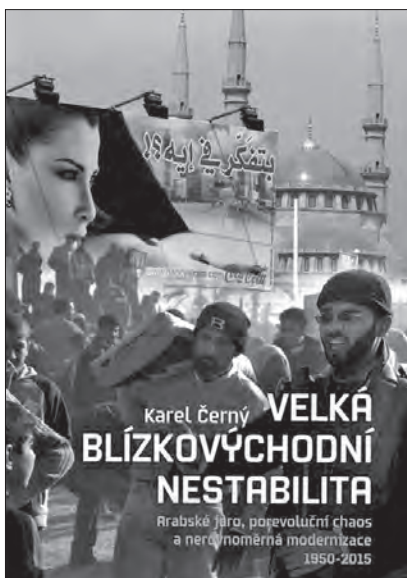
1 Zkrácená anglická verze této recenze byla v květnu 2019 publikována v online verzi *British Journal of Middle East Studies*, roč. 46, č. 3 (2019). Dostupné na: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13530194.2019.1614332?scroll=top&needAccess=true>. Přístup na webovou stránku je zpoplatněn.

prostor pro vykreslení přesného a přesvědčivého obrazu procesů a událostí, které vedly k bouřlivému arabskému jaru a následujícímu dění.

Autor opírá svou analýzu a následné závěry o původní empirický výzkum, široký výběr sekundární literatury a vlastní pevné teoretické ukotvení. Pohled Karla Černého na situaci v regionu Blízkého východu zpochybňuje dva dominantní přístupy blízko-východních studií, když se vymezuje jak proti paradigmatu příliš pomalé, tak naopak příliš rychlé sociální změny. Paradigma „příliš pomalé změny“ přisuzuje zodpovědnost za problémy v regionu arabské mentalitě, vleklé adaptaci na změny a následné dysfunkční organizaci společnosti a politického života. Tento orientalistický přístup k Blízkému východu, který podrobil

drtivé kritice Edward Said, je spjat se stereotypní a leckdy takřka rasistickou optikou, skrze niž bývá arabský a muslimský svět nazírán. Na druhé straně paradigma „příliš rychlé změny“ se zaměřuje na překotnou modernizaci Blízkého východu ve dvacátém století, tedy na proces, jenž „traumatizoval zdejší obyvatelstvo a vhněl je do náruče umírněných i militantních islamistů“ (s. 13). Problém tohoto přístupu tkví v ignorování rozdílného tempa modernizace dosaženého v různých sférách života, jako je politika, společnost, ekonomika či technologie. Podle Černého nevede k nestabilitě v oblasti Blízkého východu zpozdilá arabská mentalita, ani naopak příliš rychlý a chaotický pokrok, ale vnitřní a stále se stupňující nesoulad mezi jednotlivými složkami modernizačního procesu.

S odkazem na teorie pojímající modernizaci jako mnohvrstevnatý proces, jak je reprezentuje kupříkladu americký politolog Samuel Huntington v díle *Politický řád v měnících se společnostech*,² a na teorii rozmanitých modernit izraelského sociologa Shmuela Eisenstadta Černý nechápe modernizaci jako uniformní fenomén či rovnoměrný proces. Snaží se přitom zjistit, co odlišuje blízko-východní modernitu od těch ostatních. Dle jeho soudu existují tři základní faktory, které podstatně ovlivnily proces modernizace Blízkého východu: islámské náboženství, kolonialismus a přítomnost bohatých ložisek ropy (s. 22–24). Tyto faktory samy o sobě přirozeně nejsou příčinou vážných problémů v regionu, ale jejich kombinace sehrála podstatnou roli v procesu nerovnoměrné modernizace, kterou tamní společnosti prošly a která určuje stav Blízkého východu dnes. Černý proto zkoumá modernizační procesy v politice, ekonomice, médiích a vzdělávání stejně

2 HUNTINGTON, Samuel: *Political Order in Changing Societies*. New Haven, Yale University Press 1974.

jako demografické proměny a urbanizaci. Identifikuje přitom čtyři hlavní oblasti, jejichž nesynchronizovaná modernizace postupně vyústila v nestabilitu: politickou strnulost či regres (přetrvávající represivní režimy s nízkou schopností vládnout), ekonomickou křehkost či stagnaci a rychlý demografický růst ruku v ruce s vysokým tempem sociálního rozvoje (urbanizace, vzdělanost a dynamický rozmach médií a komunikačních technologií). Právě v nesouladu těchto sfér, zasažených modernizací, a zvláště v sílící kolizi mezi politickými a ekonomickými systémy na jedné straně a sociálním a demografickým rozvojem na straně druhé, spatřuje autor kořeny regionální nestability.

Kniha je rozdělena do šesti hlavních částí, které odpovídají specifickým sférám modernizace (politika, ekonomika, demografie, média, vzdělání, urbanizace). Studium těchto oblastí je zasazeno do rámce čtyř makrohistoricko-sociologických srovnání, ilustrujících jak partikulární, tak obecné aspekty modernizačního procesu na Blízkém východě: Hlavní komparace vedle sebe staví modernizační vzorec „post-koloniální blízkovýchodní modernizace ... a modernizační vzorce v dalších světových makroregionech, zejména v těch s post-koloniální zkušeností“ (s. 27). Ve druhém rámci jde o porovnání jednotlivých časových fází (dekád) blízkovýchodní modernizace, s důrazem na vzrůstající nerovnoměrnost procesu modernizace v jeho jednotlivých oblastech, která vrcholí krátce před takzvaným arabským jarem. Komparace míry nerovnoměrnosti modernizačního procesu v jednotlivých zemích Blízkého východu (s důrazem na arabské země) tvoří třetí rámeček. K tomu přistupuje historické srovnání procesu blízkovýchodní modernizace a rané západoevropské modernizace. Tato poslední komparace poukazuje především na podobnosti obou modernizačních procesů, které se odehrávaly s určitým časovým odstupem. Slouží tak k lepšímu pochopení blízkovýchodního vývoje a problémů s ním spojených, když využívá odkazů na bohatou evropskou zkušenost s rychlou a nerovnoměrnou modernizací a jejími důsledky.

Ačkoli se Černý nepokouší vyložit, proč vypuklo arabské jaro, považuje ho za výsledek dlouhodobých procesů, přičemž jeden z těch klíčových vidí právě v nerovnoměrném rozvoji jednotlivých sfér v průběhu modernizace. Aby problematiku lépe osvětlil, přichází s teoretickým modelem umožňujícím zmapovat vztahy a rozpory mezi jednotlivými modernizujícími se sférami. Vzhledem k tomu, že arabské jaro chápe jako vyvrcholení těchto dysfunkčních vztahů, je model založen na *push* a *pull* faktorech vedoucích k této erupci. Mezi *push* faktory můžeme zahrnout politické, ekonomické a demografické systémy. Z politického hlediska byly blízkovýchodní státy dlouhou dobu represivně řízeny autoritářskými vládci, kteří však mohli svou autoritu uplatňovat pouze omezeně. Současně byly tyto režimy do značné míry neúspěšné téměř ve všech oblastech života, snad s výjimkou schopnosti potlačovat protesty kritizující jejich neefektivitu. Dalším selháním těchto vlád byla neschopnost kooptovat nové politické aktéry do politického systému, což by případně mohlo utlumit nespokojené hlasy či podnítit změnu nefunkčních a zkosnatělých režimů (s. 437). Jestliže bohaté ropné země, jako například Katar, Spojené arabské emiráty a Kuvajt, mohly ekonomickou cestou pacifikovat narůstající politickou frustraci, v chudších státech byla nespokojenost s nefunkčním politickým systémem

ještě posilována nestabilní ekonomickou situací. Demograficky se Blízký východ potýká jak s rostoucím počtem mladých lidí (v absolutních číslech), tak s nadměrnou urbanizací. Hromadění mladých lidí ve městech se pak logicky stává zdrojem potenciálního konfliktu, neboť příležitosti, které se jim tu nabízejí, jsou omezené a neodpovídají společenské poptávce. Nezaměstnanost, případně nutnost hledat zaměstnání v nejisté šedé ekonomice, ovlivňuje mladou generaci dvojnásobně: vytváří „vynucený“ volný čas, což ještě komplikuje proces urbanizace (odcizení, anomie), a znemožňuje těmto lidem založení rodiny (sňatková krize). K *pull* faktorům pak patří pokroky ve vzdělávání, rozmach médií a *boom* sociálních sítí. Šíření vzdělanosti znamenalo nejen vzdělání a osvětu pro rostoucí počet mladých lidí na celém Blízkém východě, ale rovněž proměnu jejich ambicí a tužeb, které byly následně rozmetány na kusy ve chvíli, kdy tito lidé dosáhli dospělosti. Jednu z klíčových rolí přitom zastávaly univerzity, kde měli mladí lidé nejen možnost seznámit se s radikálními ideologiemi, ale rovněž se setkávat, komunikovat a organizovat. Nicméně stav vzdělávacích systémů v době před arabským jarem lze rovněž nazírat jako *push* faktor, neboť obecně vládla nespokojenost se zhoršující se kvalitou vzdělávání. Moderní média pak sehrála nezastupitelnou úlohu při stimulaci revolučních nálad: vytvořila moderní a lépe informované veřejné mínění, umožnila rychlejší šíření zpráv, myšlenek a politické propagandy a poskytla vhled do zemí, kde společnost fungovala lépe, s menší mírou korupce a vyšší životní úrovní.

Vedle těchto víceméně univerzálních činitelů bere Černý v potaz i vliv konkrétního prostředí a historického vývoje blízkovýchodního regionu, v prvé řadě postkolonialismus a islám. Černý s těmito faktory pracuje citlivě a vyhýbá se zjednodušeným vysvětlením, v nichž někdy bývá kolonialismus pojímán jako omluva pro netužený stav regionu, a rovněž nesklouzává k prostému házení viny na islám jako takový. Obzvláště poutavý je autorův přístup k islámu, jelikož poskytuje komplexní pohled na jeho roli v souvislosti s povahou blízkovýchodních režimů, tamní populací a modernizací. S vědomím konzervativní povahy a stabilizujícího účinku islámu na společnost potýkající se s modernizačním procesem Černý ilustruje jednotící a zklidňující úlohu, kterou islám sehrál ve městech, kde lidé museli bojovat s *po-city* odcizení, anomii, nezaměstnaností a chudobou. Není to však jediná funkce islámu, neboť jej lze využít i v boji proti vládnoucímu režimu. Rostoucí vzdělanost v kombinaci s komunikačními technologiemi umožňuje muslimům vytrhnout islám ze spárů režimu, nově jej interpretovat a užít ho v boji proti němu. Autor nalezl řadu podobností v úloze islámu v procesu modernizace Blízkého východu a křesťanství v případě modernizačního procesu v Evropě. Bylo by proto chybou vidět islám jen jako brzdu modernizace, obzvláště vezmeme-li do úvahy výše zmíněnou zklidňující úlohu v dobách turbulentních proměn společnosti či šíří rozmanitých interpretací, ať už v náboženské, nebo ideologické rovině. Podobně neortodoxně přistupuje Černý také k postkolonialismu. Ačkoli je obvykle pojímán jako zdroj přetrvávajících politických, sociálních a ekonomických problémů, Černý skrze komparativní náhled ukazuje, že i země s postkoloniální minulostí, kupříkladu v Jižní Americe, dokázaly své systémy demokratizovat, čemuž se takřka všechny blízkovýchodní státy vyhnuly, dokonce i během takzvané třetí vlny demokratizace (s. 123).

V rámci tohoto přístupu lze polemizovat s autorovým tvrzením, že antisemitismus byl na Blízký východ zavlečen z Evropy, a že tudíž politicky motivované násilí je důsledkem modernity, a nikoli islámu. Tato teze je nepřesná a neprůkazná. Celkově však Černého věcný přístup a vnímavý pohled zvnějšku ústí ve vyváženou, přesvědčivou a zajímavou práci.

Díky interdisciplinárnímu pojetí a pečlivému výzkumu je kniha Karla Černého nejen relevantním zdrojem poznání pro studenty a další zájemce o blízkovýchodní problematiku, ale i originálním a podnětným příspěvkem k úsilí erudovaných odborníků postihnout příčiny nestability na Blízkém východě. Užitá mnohvrstevnatá komparativní metodologie v kombinaci s pečlivým a detailním výzkumem by se měla stát inspirací pro další nekonvenční pokusy o porozumění modernizačním procesům jinde na světě.

Z angličtiny přeložil Jaroslav Mrázek

Recenze

Zpověď Tomase Venclovy

Dagmar Petišková

HINSEY, Ellen – VENCLOVA, Tomas: *Magnetic North: Conversations with Tomas Venclova*. Rochester (New York), University of Rochester Press 2017, xvi + 405 stran, ISBN 9781580465861.

Magnetický sever je knihou zpovědi a vzpomínek. Americká nezávislá badatelka Ellen Hinseyová¹ v ní klade otázky Tomasu Venclovovi, spisovateli, básníku, překladateli, přednímu litevskému intelektuálovi a emeritnímu profesorovi slovan-
ských jazyků a literatur na Yaleově univerzitě v New Havenu, a Venclova ve svých odpovědích shrnuje a bilancuje vlastní osmdesátiletou životní pouť. Ta je spjatá především s politickým děním i s uměleckou, hlavně disidentskou, scénou bývalého sovětského státu. V knize-interview má však své místo i dávnější litevská historie s její složitou a nejednoznačnou politickou a národnostní situací, lingvistické exkurzy do národní minulosti či úvahy o emigraci. V poslední části knihy seznamuje Venclova se životem litevské, ruské i ukrajinské diaspory ve Spojených státech a nevyhýbá se ani kontroverzním otázkám současné litevské politiky.

1 Ellen Hinseyová (narozena 1960) se trvale zajímá o dějiny střední a východní Evropy. Její první kniha *Cities of Memory* (New Haven, Yale University Press 1996), za niž získala cenu Yaleovy univerzity pro mladé autory, se týká událostí roku 1989 v Praze a v Berlíně.

Publikaci vydalo americké univerzitní nakladatelství Rochester Press v edici věnované východní a střední Evropě. Práce na ní trvala několik let a pro Venclova, který (jak tvrdí) se s angličtinou ani po desetiletích strávených ve Spojených státech plně nesžil, nebyla právě jednoduchá. Váží si profesní poctivosti, s jakou ke společnému psaní autorka interview přistupovala: „Ellen Hinseyovou napadl námět na knihu, když jsme se poprvé setkali ve Švýcarsku. Začala se zajímat o litevské dějiny a dá se říct, že se stala v této oblasti odbornicí – a to už samo o sobě je velkým úspěchem, protože historie Litvy je jednou z nejsložitějších v Evropě. (...) Kladla mi otázky a já na ně anglicky odpovídal prostřednictvím e-mailů. A tak se to dalo do pohybu. Psát anglicky jsou pro mě galeje, hrozná, vyčerpávající práce, kterou je pak třeba stejně ještě korigovat.“²

V jedné z úvodních pasáží knihy si spisovatel pohrává s etymologií jména Venclova a odkazuje na germánskou podobu českého rodného jména Václav – Wenceslas: „Mé příjmení zní česky – či německy – daleko spíš než litevsky.“ (s. 14) Vzpomíná přitom, že jeho otec nevylučoval možnost, že předkové jejich rodiny byli čeští imigranti – husité, kteří po prohraných válkách s katolickou aliancí našli v Litvě útočiště před represemi, jež by je v jejich domovině čekaly.

Reflexe dějinných zvrátů a proměn, kterými byl litevský, etnicky různorodý politický a kulturní prostor doslova nasycen, se v knize prolínají s osobními a rodinnými příběhy autora. Venclova připomíná ty, kteří ho v jeho bohatém, pestrém životě nejvíce ovlivnili. V dětství to byl především dědeček z matčiny strany, jenž malému Tomasovi odkryl svět antické literatury. Tento klasický filolog, zaměstnaný nejprve jako středoškolský učitel na jihu Ukrajiny (podle carského nařízení nesměli litevští vzdělanci, s výjimkou katolických duchovních, působit v rodné zemi), se po říjnové revoluci stal vysokoškolským pedagogem na nově otevřené kaunaské univerzitě. Do litevského veřejného života se podle svých možností a schopností zapojil i Venclovův prarodič z otcovy strany, relativně vzdělaný rolník, jehož dům v oblasti dnešního litevsko-polského pomezí byl otevřen vesničanům jako debaťní klub i jako knihovna.

Značně komplikovanou minulost mělo samo rodiště Venclovy, město Klajpeda (litevsky Klaipėda, německy Memel), založené kolem středověké pevnosti řádu německých rytířů, kteří vedli pohanské baltské kmeny ke křesťanství. Později hraniční pruské město se v roce 1923 stalo součástí Litvy, po nástupu Hitlera k moci pak většina zdejších německých obyvatel podlehla nacistické propagandě a v roce 1939 byla Klajpeda připojena k Německé říši. Rodina s tehdy dvouletým Tomasem město opouští a přesídluje do Kaunasu. Následné válečné události na čas rodiče rozdělily – otec, levicový spisovatel Antanas Venclova, je jako tehdejší ministr školství sovětské Litvy evakuován do Moskvy a Tomas zůstává s matkou u prarodičů, když celou rodinu finančně zaštiťuje dědeček ze svého učitelského platu.

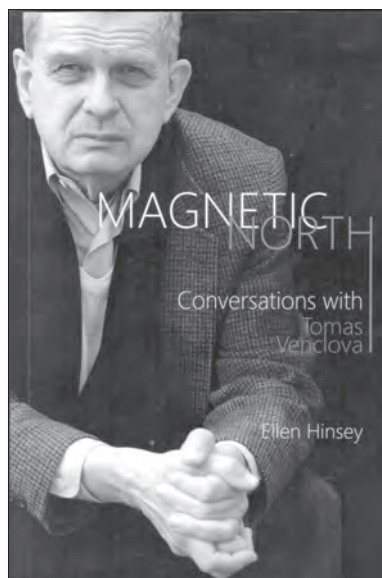
2 Citováno podle: MARČYNSKYJ, Anton: „Mahnetyčna pivnič“ Tomasa Venclovy. In: Polske radio [online], 25.05.2018 [cit. 2019-06-05]. Dostupné z: <http://www.poldradio.pl/5/266/Artykul/365347>.

Po válce se Tomasovi rodiče stěhují do Vilniusu, hlavního města poválečné Litevské sovětské socialistické republiky. Polorozbořené město, kterým se během války několikrát přehnala fronta, na budoucího spisovatele, hrajícího si ve druhé polovině čtyřicátých let s kamarády v ruinách staveb, silně působí: „...zoufalé bloudění, když jsem hledal cestu domů, se pro mě stalo až jakýmsi životním symbolem.“ (s. 62) O původně multietnickém městě později Venclova často píše a ve svých esejích křísí ztracený svět jak židovského, tak polského Vilniusu.

V padesátých letech, kdy studoval na vilniuské univerzitě, počíná jeho aktivní protistátní činnost. Impulzem k aktivnímu zájmu o politiku byl pro tehdejšího studenta druhého ročníku a člena Komsomolu takzvaný tajný projev Nikity Chruščova, pronesený na dvacátém sjezdu sovětských komunistů v roce 1956. Venclova na něj vzpomíná jako na „naprostý šok“ (s. 130), který pro mnoho lidí včetně jeho univerzitních spolužáků znamenal změnu názorů a vztahu k politice. Teprve nyní se začalo otevřeně hovořit o stalinských politických čistkách, o deportacích do pracovních táborů, ale i o některých do té doby zamlčovaných okolnostech židovského holokaustu. Venclova připouští, že naprosto utajená nebyla tato fakta ani předtím: téměř každý z jeho vrstevníků se něco dozvěděl od příbuzných či přátel, ovšem plný rozsah těchto tragédií neznali.

Tomas se zapojuje do disidentských kroužků a seznamuje se s díly vydávanými v samizdatu. Protirežimní postoj mladého intelektuála přitom naráží na názory a kariérní ukotvení jeho otce, významného prozaika a básníka, autora veršů oslavujících Lenina i Stalina, držitele několika sovětských vyznamenání za literaturu včetně Stalinovy ceny, ale i politického funkcionáře a předsedy Svazu spisovatelů Litevské SSR v letech 1954 až 1959.

Hinseyovou zajímají sociální poměry rodiny a ptá se, zda se na Litvě dalo za socialismu uživit pouze psaním. Venclova čtenáři odhaluje tehdejší systém utváření všesvazového literárního kontextu, kdy se do ruštiny soustavně překládala díla napsaná v neruských národních jazycích; připomíná v této souvislosti dnešní nostalgii starších spisovatelů, kteří se, na rozdíl od současnosti, za socialismu psaním pohodlně živil. Pokud jde o Antanase Venclovu, jeho prozaická díla i sbírky poezie byly z litevštiny překládány nejenom do ruštiny, ale například i do lotyštiny, polštiny či ukrajinštiny. Životní styl Venclovových byl i z toho důvodu na tehdejší sovětské poměry nadprůměrně vysoký: rodina vlastnila auto, Tomasova matka nechodila do práce a měla k ruce pomocnici v domácnosti – nic z toho nepatřilo k sovětskému standardu.

K nejpoutavějším částem knihy patří Venclovovy vzpomínky na setkání s litevskými, ruskými, ale i například běloruskými spisovateli, básníky a intelektuály. Čtenáře zavádí třeba do spisovatelské vesnice Peredělkino, kde ve třicátých letech, ještě jako oslavovanému „vedoucímu sovětskému básníkovi“, byla přidělena *dača* i Borisu Pasternakovi. Sovětský Literární fond neodebral autorovi *Doktora Živaga* dřevěný domek ani v době, kdy upadl v nemilost, a tak ho zde koncem padesátých let mohl Venclova, jenž překládal jeho verše do litevštiny, navštívit. Za pár měsíců se sem vrací znovu, na Pasternakův pohřeb, který se stal svého druhu disidentskou demonstrací (s. 155–158).

V Moskvě, kam se počátkem šedesátých let stěhuje, potkává Venclova další velikány ruské poezie. Seznamuje se i s Annou Achmatovovou a Josif Brodskij se stává jeho blízkým přítelem. Venclova poodkrývá tajná zákulisí tehdejšího moskevského života: jedním z nich je *cénacle* na Puškinově náměstí, kde se scházeli mladí lidé narození většinou ve Francii, jejichž rodiče, ruští emigranti, podlehli Stalinově marnivě, falešné propagandě zvoucí k „návratu do vlasti“ – ten pro ně ovšem zpravidla končil tragicky. Jejich dětem pak bylo přiděleno sovětské občanství, avšak ty novou vlast, jež jim byla vnucena, nenáviděly a ani v dospělosti nepřestávaly snít o svém francouzském dětství a o návratu do Francie. Patřil k nim avantgardní hudebník „kníže“ Andrej Volkonskij či výtvarník Oleg Prokofjev, syn známého hudebního skladatele (s. 172 n.).

V šedesátých letech se v sovětské literatuře utvořila skupina takzvaných šedesátníků, původem jak z liberálních kruhů, tak ze stalinského *milieu*, kteří ve svých dílech, většinou však dosti opatrně, protestovali proti režimu. Hinseyovou zajímají reakce Venclovových souputníků na takové literární události, jakou bylo vydání Jevtušenkovy poémy *Stalinovi dědici* či Někrasovovy prózy *Na obou stranách oceánu* počátkem šedesátých let. Venclova vysvětluje, že ačkoliv sám formálně také patřil k této generaci „synů bouřících se proti otcům“, on ani jeho přátelé, jako třeba Natalja Gorbaněvská nebo Alexandr Ginzburg, „šedesátníky“ neadorovali, měli výhrady k jejich opatrnickému postoji a hledali si své vzory jinde (s. 186 n.).

Po otcově úmrtí v roce 1971 se Tomas otevřeně zapojuje do protirežimního hnutí. V roce 1976 se stává členem Litevské helsinské skupiny, jedné z několika občanských iniciativ, které se po podpisu Závěrečného aktu helsinské konference v Sovětském svazu utvořily. V manifestu skupiny kromě jiného stálo, že „současný status Litvy vznikl jako důsledek vstupu sovětských vojsk na její území 15. června 1940“ (s. 285). V době všudypřítomné kontroly a pronásledování ze strany Výboru státní bezpečnosti (KGB) mívaly podobné formulace za následek velmi přísný postih jejich autorů.

Venclovovi ale namísto mnohaměsíčního vyšetřování a následného dlouholetého vězení, které by ho jistě čekalo, pokud by bylo jeho jméno méně známé, umožnily sovětské orgány vycestovat do Spojených států. Mohl tak přijmout velkorysou nabídku na hostování, které mu na základě doporučení Czesława Miłosze nabídla Kalifornská univerzita v Berkeley. Záhy potom, co odjel do Spojených států přednášet, mu ovšem bylo odebráno sovětské občanství a byl vydán příkaz ke stažení jeho děl z knihovních fondů a knihkupectví v celém Sovětském svazu.

Ve Spojených státech obnovuje Venclova kontakty s bývalými kolegy, nyní rovněž emigranty, z Litevské i Moskevské helsinské skupiny. V městečku Tarrytown nedaleko New Yorku navštěvuje Ljudmilu Alexejevovou, jež se stala nejaktivnější mluvčí sovětského disidentského hnutí v USA, a přátelí se s vůdcem zdejšího ukrajinského disentu Petrem Hryhorenkem.

V knize se objeví několik odstavců odkazujících k osobnostem československé politiky a společnosti: Alexander Dubček se tu připomíná jako vzor liberálního komunisty, jaký na politické scéně socialistické Litvy chyběl (s. 256). V souvislosti s protestním sebeupálením devatenáctiletého studenta Romase Kalanty v Kaunasu počátkem sedmdesátých let je pak zmíněn jeho předchůdce Jan Palach (s. 267 n.).

V květnu 2014 měli návštěvníci Knihovny Václava Havla v Praze možnost poznat Tomase Venclovu osobně. Na besedě s ním se hovořilo i o připravovaném překladu spisovatelových esejů o Vilniusu do češtiny – zatím však jediné Venclovovo dílo, které u nás knižně vyšlo, je dvojjazyčná sbírka veršů s názvem *Čas rozpůlil se... / Įpusėja para...*³

Venclovovy verše byly ostatně i inspirací pro název knihy *Magnetický sever*. Autor v roce 1975, krátce předtím než připojil svůj podpis pod otevřený dopis adresovaný představitelům Litevské komunistické strany a než požádal o povolení k výjezdu do Spojených států, napsal: „Směřuji k neštěstí, jak magnetická střelka k severu...“⁴

Básnické tvorby se týká také poslední otázka knihy-interview: Hinseyová se ptá na místo poezie v životě básníka-exulanta. Venclova odpovídá, že pro něho osobně je poezie způsob, jak se vypořádat s neřešitelnými problémy; poezie dovoluje uniknout z hlavního proudu, vypovědět to, co náleží jenom autorovu nitru. Dobrý básník pak „najde své místo v prostoru jazyka a dějin, v tom prostoru, jenž existoval před ním a bude pokračovat po jeho smrti. (...) Nebývá snadné žít mimo svou zemi: ta se stane magnetickým bodem, ke kterému je člověk přitahován jako střelka kompasu k pólu.“ (s. 389)

V úvodu publikace jsou chronologicky přehledně podána důležitá data Venclovovy biografie, uzavírá ji pak soupis jeho děl a jmenný rejstřík. Nelze opomenout předmluvu z pera Ellen Hinseyové. Autorka v ní popisuje genezi knihy a podtrhuje mezníky, jež spisovatelův život formovaly, jako ono zmiňované chaotické bloudění v rozvalinách Vilniusu po druhé světové válce; Hinseyová toto Venclovovo trauma přirovnává k Patočkově „zkušenosti otřesu“ (s. ii). Autorka v předmluvě děkuje těm, kteří jí v její práci pomohli, ať již svým dílem, či osobně. Poděkování však je třeba adresovat především Hinseyové samé: za nápad tuto knihu-interview sestavit, za vytvoření její zdařilé struktury a za naléhavý a přitom citlivý způsob kladení otázek; díky tomu všemu máme k dispozici knihu o ne právě jednoduchém, ale bohatě a smysluplně prožitém životě litevského literáta a intelektuála, sovětského disidenta. Spisovatelovy vzpomínky na čas války i budování socialismu

3 VENCLOVA, Tomas: *Čas rozpůlil se... / Įpusėja para...* Pecka, Venkovské dílo 2014. Z litevštiny do češtiny přebásnil Jaroslav Kabíček za jazykové spolupráce Aleny Vlčkové.

4 TÝŽ: *The Junction: Selected Poems*. Ed. Ellen Hinsey. Tarse, Boodaxe Books 2008, s. 97.

vedou navíc čtenáře k poznání či opětovnému uvědomění si, že na podobně vypjatá období dějin by se nemělo nahlížet zjednodušeně a že činy jejich aktérů nelze posuzovat černobíle.

Anotace

KREISINGER, Pavel: *Češi a Slováci v Austrálii v první polovině 20. století a jejich účast ve světových válkách*. Praha, Academia 2018, 400 stran, ISBN 9788020028211.

Když autor představené monografie cituje stížnost generálního konzula v Sydney Adolfa Solanského na průběh náboru dobrovolníků do československé zahraniční armády v rámci protihitlerovské koalice, odhalí tím mnohé o práci samotné. Dobrovolníků bylo totiž pouze šest a obdobný počet krajanů, respektive jen jedenáct z nich, se hlásil do australské armády za první světové války. Historik Pavel Kreisinger, který pracuje jako odborný asistent na Katedře historie Univerzity Palackého v Olomouci, proto musel své bádání o krajanech v Austrálii v první polovině 20. století vést do značné hloubky a často pouze z několika málo indicí skládat jejich (mnohdy dobrodružné) osudy. Během disertačního projektu, z něhož představená monografie vychází, se mu podařilo prozkoumat obrovské množství archivního materiálu z českých i zahraničních zdrojů včetně Národního australského archivu v Canbeře a jeho poboček (*National Australian Archives*) a zachytit tak příběhy jednotlivých krajanů do pozoruhodných

detailů. Vedle standardních metod, jako je obsahová analýza pramenů, využil autor hojně i biografickou metodu. Většinu kapitol tak doplňují biogramy konkrétních osob z řad krajanské komunity, ať již se jednalo o vojáky působící v armádě, československé diplomaty, nebo konzulární úředníky.

Čechů a Slováků v Austrálii nežilo – viděno optikou jiných krajanských komunit – v té době mnoho (koncem druhé světové války přibližně tisíc osob, včetně tří až čtyř set československých Židů) a dobrovolníků z jejich řad bylo ještě méně. Na druhou stranu počet Australanů, kteří se narodili v Československu nebo měli za jednoho z rodičů „Čechoslováka“ a účastnili se bojů druhé světové války, nebyl úplně zanedbatelný (139 mužů a tři ženy). Nejvíce mužů sloužilo v australské pozemní armádě, jeden v námořnictvu a sedmáct u letectva.

Kreisingerova kniha je rozdělena do sedmi kapitol, z nichž každá mapuje nejen osudy Čechů a Slováků v australské armádě, ale i činnost tamních československých konzulátů, vztahy mezi Austrálií a Československem, vývoj místní krajanské komunity v první polovině 20. století či působení Československého červeného kříže v Austrálii.

Je pravdou, že některé podkapitoly působí v rámci daného tématu trochu nadbytečně, jako například odbočka o Australanech, kteří byli nositeli Řádu Bílého lva. Vytknout by se rovněž dalo, že v některých částech autor nerozlišuje, kdo z meziválečných československých občanů, které zachycují statistiky australských úřadů, se skutečně k československé národnosti také hlásil. Kniha o Čechách a Slovácích tak popisuje i působení některých československých Němců a Židů, včetně novináře Egona Erwina Kische.

Obecně ale monografii historika Pavla Kreisingera o osudech krajanů, kteří si za svůj nový domov zvolili Austrálii a zároveň se zapojili do světových konfliktů v první polovině 20. století, lze určitě doporučit ke čtení všem, kteří se o toto téma zajímají. Přináší čtivou formou řadu nových poznatků a zajímavých informací, které může jistě ocenit i neodborná veřejnost. Dosud se přitom jednalo o nedostatečně zpracované téma a je dobře, že mu byla věnována samostatná monografie. Dříve vydané práce o krajanské komunitě v Austrálii, které zpracovali Kreisingerovi kolegové z olomoucké katedry historie, se věnovaly především situaci po druhé světové válce a poúnorové i posrpnové emigraci v Austrálii.

Ondřej Hlaváč

LANDA, Ivan – MERVART, Jan a kol.: *Imagínace a forma: Mezi estetickým formalismem a filosofií emancipace. Studie Josefu Zumrovi*. (Studie a prameny k dějinám myšlení v českých zemích, sv. 17.) Praha, Filosofia 2018, 415 s., ISBN 978-80-7007-500-5.

Josef Zumr (narodil se 19. března 1928 v Úmyslovicích, okres Nymburk) je

mimořádným svědkem i aktérem dění druhé poloviny 20. století a plynoucích dekád století našeho. Vynikající znalec českého myšlení 19. a 20. století i ruské literatury věnoval systematickou pozornost především filozofii herbartismu u nás i v Německu (srv. ZUMR, Josef: *Máme-li kulturu, je naší vlastní Evropa: Herbartismus a česká filosofie*. Praha, Filosofia 1998). Z myslitelských osobností se zabýval mimo jiné dílem Josefa Ludvíka Fischera, Otakara Hostinského, Emanuela Chalupného, Roberta Kalivody, Karla Kosíka, Tomáše Garrigua Masaryka, Augustina Smetany, ale též originálního filozofa, prozaika, básníka a dramatika Ladislava Klímy. Zumr má mnohé co říci k filozofii Jana Patočky, s nímž se osobně dobře znal. Filozofa, historika a překladatele Josefa Zumra, muže neokázalého, skromného, a přitom kultivovaného, nacházíme rovněž v řadách obhájců tradic pražské Libně i v okruhu intelektuálů a umělců kolem spisovatele Bohumila Hrabala (ve spisovatelově díle narazíme na inspirace pocházející z jejich vzájemných hovorů i z četby Zumrových prací).

Vše, co bylo řečeno, napovídá, že osobnost Josefa Zumra je mnohorozměrná a inspirativní pro vědce různých oborů, ale i pro umělce a zájemce z řad širší veřejnosti, jimž není lhostejný vývoj české vzdělanosti a kultury. Při přípravě anotované knihy se sdružili Zumrovi oboroví kolegové, ale i literární historici a dějepisci, aby svými příspěvky uctili významné životní jubileum oslavence, jenž k údivu všech jako by nestárl. Je pozoruhodné, jak Josef Zumr inspiruje příslušníky i té nejmladší badatelské generace. Mnohé k Zumrovi duševnímu světu a cestám, jimiž kráčel a kráčí, obsahuje rozsáhlý a poutavý rozhovor, který s ním vedli Roman Kanda a Jan Mervart (s. 325–369).

Do čela knihy byl postaven text Ivana Landy a Jana Mervarta, který zařazuje Zumrovo dílo do kontextu českého filozofického myšlení. „Po celý svůj tvůrčí život se zajímal o utváření svébytné tradice českého emancipačního myšlení a současně se zasloužil o její oživení a další rozvíjení. Jedná se o tradici *filosofie emancipace*, jež má svůj původ v *politické* reinterpretaci platónského realismu. (...) Za společného jmenovatele této výkladové linie lze považovat jednak důraz na podvrtný potenciál platónského realismu, jednak jeho prohlubující se historizaci.“ (s. 13) Autoři si všímají rozvoje platónismu v herbartismu a užítkování jeho impulzů v českém strukturalismu.

Shromážděné studie jsou rozčleněny do šesti tematických celků. První z nich je nazván přílehlavě „Svár obsahu a formy“. Nalezneme zde stať Martina Z. Pokorného, který si všímá dvojho chápání přírody v Máchově *Máji* – jako symbolu života, ale i pomíjivosti a zmaru. Autor srovnává toto pojetí s dílem Máchova současníka, filozofa Friedricha Wilhelma Josepha von Schellinga *Klára*. Švýcarská filozofka Carole Maigné ve svém příspěvku, věnovaném primárně dílu česko-rakouského filozofa Roberta von Zimmermanna, mapuje vývoj herbartismu, především z hlediska prnutí panujícího mezi Vídní a Prahou jako dvěma centry jeho rozvoje. Autorka konstatuje, že neuralgický bod zde představoval konflikt mezi univerzalistickým myšlením a hájením národní identity. Sřet mezi univerzalismem a partikularismem se objevuje i v následující stati, jejímž autorem je Xavier Galmiche. Ten se zaměřil na osobnost Zdeňka Nejedlého, jenž se podle něho nakonec stal „nejemblematičtějším příkladem odvrácení herbartovského odkazu směrem k přijetí estetické normy, směrem k ‘autoritativizaci’ estetiky“ (s. 82). Francouzský bohemista přitom odmítá vidět Nejedlého

jako izolovaný „případ“ a zasazuje jej podnětným způsobem do kontextu českých reflexí herbartismu a strukturalismu.

Ve druhém oddíle knihy s názvem „Setkání“ nalezneme studii Jana Zouhara o měnících se postojích Jana Patočky k dílu a odkazu T. G. Masaryka. Patočkovskou stopu nalezneme i v kapitole Wojciecha Starzyńskiego. Cenným pramenem k analýze vztahu Ireny Kroňské k dílu Romana Ingardena a jejímu vlivu na polskou fenomenologii je totiž její korespondence s Janem Patočkou. V oddíle nazvaném „Surrealismus – formalismus – strukturalismus“ se potkávají dvě statě spojené s osobností surrealistického uměleckého teoretika, spisovatele a básníka Vratislava Effenbergera. V první analyzuje Tomáš Glanc vliv strukturalistického myšlení Romana Jakobsona na Effenbergerův myšlenkový svět, ve druhé nahlíží Effenbergerovo dílo Šimon Svěrák prizmatem soustavy funkcionálního strukturalismu. Oba si přitom všímají mimo jiné vlivu Karla Teigehe na Effenbergera, představují ho ale jako myslitelsky svébytnou osobnost.

Také čtvrtý oddíl „Radikální demokracie a materialismus“ je propojen významnou myslitelskou osobností – tentokrát jde o Karla Kosíka. Tomáš Hermann podrobil analýze hlubší předpoklady vzniku Kosíkovy *Dialektiky konkrétního*. Novátorsky je spojuje s jeho *Českou radikální demokracií*, jakkoli jde o formálně i obsahově zcela odlišné práce. Hermann – stejně jako autor následující kapitoly Ivan Landa – zasazuje dílo Karla Kosíka do kontextu jeho osobního intelektuálního vývoje i dobového českého a evropského myšlení. Ivan Landa se ve svém příspěvku zaměřuje na Kosíkovu polemiku s dílem Martina Heideggera.

Pátý tematický blok s názvem „Lid a avantgarda“ přináší faktograficky bohatou studii Romana Kandy, zabývající se

novým přijetím a reinterpretací avantgardy v Československu v šedesátých letech minulého století. Všimá si zvláště podílu Vítězslava Nezvala na tom, že došlo k obratu v pojmání předtím zavrhané avantgardy. Americký filozof Joe Feinberg otevírá v následujícím textu zajímavé a neotřelé téma „lidu jako filozofa socialismu“. Upírá přitom pozornost na stále znovu se vynořující snahy o zformování „masového intelektualismu“ i občas až grandiózního úsilí zapojit do komunistického hnutí folklor.

Kolektivní monografie k počtě Josefa Zumra graduje v posledním tematickém celku, nazvaném „Filosofie emancipace“. Miloslav Caňko zde uvažuje o osobnosti filozofa a estetika Roberta Kalivody jako o „vypravěči mezi vědou a politikou“. Petr Kužel se zaměřil na význam díla Josefa Zumra pro poznání genealogie strukturalismu a jeho styčných ploch s marxismem. Ve stati Jana Mervarta nalezneme pokus o rekonstrukci Zumrova pojetí filozofie českých dějin. Je důležité, že ve svém výkladu zpochybňuje schematickou vizi dvou linií v českém poválečném marxistickém myšlení (dogmatické a reformní) a ukazuje na vnitřní různorodost reformních konstruktů.

Kniha, nesoucí graficky jemnou, čistou podobu zásluhou Markéty Jelenové, přináší řadu cenných metodologických impulzů. Získá si pozornost zájemců z řad historiků, filozofů, politologů, estetiků, zájemců o dějiny literatury a umění i dalších odborníků a poučených laiků. Je vybavena seznamem literatury, jmenným rejstříkem a anglicky psaným resumé.

Jiří Křesťan

RUPNIK, Jacques: *Střední Evropa je jako pták s očima vzadu: O české minulosti a přítomnosti*. Praha, Novela bohémica 2018, 427 s., ISBN 978-80-87683-90-3.

Kniha představuje výběr článků, esejů, referátů, přednášek a rozhovorů francouzsko-českého politologa se slovinskými kořeny Jacquesa Rupnika z let 1988 až 2018. Většinou vyšly příležitostně už dříve, některé texty se zde ale publikují úplně poprvé, jiné prvně v českém překladu či v nezkráceném znění. Soubor ve svém celku přináší rozsáhlou analýzu střeoevropských (zejména českých) dějin, hledá příčiny a následky historických a politických mezníků a nabízí množství asociací propojujících události od vzniku první Československé republiky s dnešní dobou, zmítanou skomírající demokracií a populismem. Dvaadvacet Rupnikových textů je rozděleno do tří oddílů, kniha je opatřena předmluvou a její epilog tvoří rozhovor autora s novinářem Karlem Hvízďalou.

Předmluva je věnována přelomovým „osmičkám“ československého 20. století, osudové roky posléze postupují obsahem celé publikace. V jednotlivých statích tak autor zachycuje vznik Československé republiky roku 1918 i krizový rok 1938, mezi „zlomové osmičkové roky“ ale netradičně zařazuje také rok 1928 (kterému přikládá obdobnou váhu), kdy byla bolševizována Komunistická strana Československa. Z poválečného období se autor v této linii zabývá komunistickým převzetím moci v roce 1948, nezdařeným pokusem reformních komunistů o nápravu systému o dvacet let později a nakonec i přelomovými roky 1988 a 1989. Rupnik se přitom snaží postihnout nejen historický význam a souvislosti těchto událostí, ale i jejich současnou reflexi a politické aktualizace.

Tématem první části knihy je „národní identita a nacionalismus“ a jejich proměny v českých dějinách 19. a 20. století. Jako stěžejní osobnost určující podobu české identity na počátku století a v meziválečném období vyzvedává autor Tomáše Garrigua Masaryka, kterého zde prezentuje optikou demokrata, nacionalisty a socialisty, na něhož se odvolávali sociální demokraté i komunisté. Tyto kategorizace autor obratně kombinuje a propojuje do plastického obrazu. Přestože by se to tak v českém prostředí nemuselo zdát, ústřední roli při budování národní identity hrálo náboženství (protestanství). V článku z roku 1991 Rupnik označuje Václava Havla za ideologického nástupce prezidenta Masaryka, když v obou státnících spatřuje politiky platónského ražení, pokoušející se národní identitu utvářet primárně na mravních základech. V dalším příspěvku pak autor nabízí srovnání mezi francouzským a českým moderním nacionalismem.

Prostřední oddíl „Česká společnost a komunismus“ shrnuje texty, v nichž se Jacques Rupnik zamýšlí nad ústředním problémem československých dějin v druhé polovině minulého století. Autor nachází kořeny zdejšího stalinismu již hluboko před rokem 1948, v době bolševizace KSČ, a samotný únorový převrat charakterizuje jako „národní a nenásilnou cestu ke stalinismu“, čímž jednak poukazuje na vnitřní hybné síly tohoto vývoje oproti častému zdůrazňování vnějších faktorů, jednak upozorňuje na jeho kontinuitu s předešlými etapami. Rok 1956 Rupnik označuje za promeškávanou příležitost, kdy se nesetkaly vývojové amplitudy ve středoevropských zemích na východ od železné opony. Ve stati věnované Alexandru Dubčekovi autor jedná o komunistického státníka kriticky analyzuje na pozadí událostí pražského jara a následné invaze sovětských vojsk. V následujících

příspěvcích se dostává pozornosti disentu v „normalizačním“ Československu a dekomunizaci v českém prostředí po roce 1989 v porovnání s dalšími postkomunistickými státy.

Finální část knihy zůstává u naší nejmladší historie, když se soustředí na „českou transformaci a evropskou integraci“. Rupnik nejprve rozebírá sametový československý rozvod a poté porovnává „návrat do Evropy“, tedy integraci do Evropské unie a Severoatlantické aliance, u jednotlivých středoevropských států. Vykresluje přitom, jak tento proces komplikovaly jejich vzájemné vztahy, a zejména ekonomický a politický přechod od komunistické diktatury k liberální demokracii. Závěrečné Rupnikovy texty reflektují dění z posledních let, poznamenané nejen ve střední Evropě vzestupem krajní pravice, politického populismu a vyostřenou medializací migrační krize.

Knih jako celek představuje originální a zasvěcený pohled na více než století dlouhou etapu československých (respektive českých), potažmo středoevropských dějin. Jacques Rupnik středoevropské státy připodobňuje k ptáku z jedné povídky José Luise Borgese, jenž se vydal na cestu s očima upřenými nazpět, jelikož mu nezáleží na tom, kam letí, nýbrž odkud. Rupnik ke svým čtenářům promlouvá s výzvou, jak se postavit k vlastní minulosti i budoucnosti.

Patrik Mrázek

ŠIMSOVÁ, Sylva – JANOVICKÝ, Karel: *Láska v exilu 1949–1950: Z deníků a dopisů Sylvy Šimsově a Karla Janovického*. Včelákov, RONADO 2019, 269 s., ISBN 978-80-906356-5-4.

Anotovaná kniha je unikátním a úchvatným svědectvím o prožitku exilu a o vztahu dvou mladých lidí, kteří se rozhodli v roce 1949 společně opustit vlast a vydat se vstříc nejisté budoucnosti. Sylva Šimsová sestavila knihu z úryvků a delších pasáží z deníků, korespondence i dodatečně psaných či namluvených vzpomínek svých i jejích příbuzných. Propojila je vlastními spojovacími komentáři, které z textu činí působivé a neobvyklé epické pásmo. Hlavním protagonistou knihy je vedle Sylvy Šimsově, pozdější knihovnice, učitelky, archivářky a spisovatelky, vystupující v knize pod skautskou přezdívkou Švestka, její choť Bohuš Šimsa (v knize Joviš), známý pod pseudonymem Karel Janovický, pozdější hudební skladatel a organizátor, redaktor a vedoucí československého vysílání BBC. Dodejme, že oba mladí lidé se vydali k útěku přes hranice se Sylvinými rodiči – jejím otcem byl Karel Maiwald, známý sociálnědemokratický politik, poslanec Prozatímního národního shromáždění, národohospodář a statistik, později výzkumný pracovník univerzit v Cambridge a Glasgow.

Příběh se odvíjí od velikonočních svátků roku 1949, kdy se Sylva seznámila se svým budoucím manželem na skautské brigádě, organizované charismatickým, leč kontroverzním filozofem a archivářem Pavlem Křivským, pozdějším politickým vězněm (1952–1965). Ten mladé chlapce a dívky, sdružené do neformální organizace Kruh, svým příkladem celoživotně ovlivnil. Příběh se uzavírá na konci roku 1950, kdy se Sylva a Karel konečně dostali do Anglie a mohli začít svůj nový život (v Londýně, ač již byli manželé, mohli ovšem společně

bydlet až od roku 1953). V závěru publikace jsou potom naznačeny další osudy mladých manželů i jejich blízkých.

Knihou primárně zachycuje prožitky z německých utečeneckých táborů a středisek na přelomu 40. a 50. let minulého století. Jde o zážitky někdy velmi drsné. Nuzné a chaotické poměry v táborech, ostré konflikty mezi stoupenci vzájemně se svářících politických proudů a příslušníky různých národností, každodenní realita plná brutality a bezohlednosti, málo nadějně čekání na povolení vycestovat do některé přijatelné země, to vše bylo těžkou zkouškou charakterů, v níž mnozí neobstáli. Mimořádně špatnou pověst měl tábor Valka u Norimberka, jímž aktéři příběhu také prošli. Kniha naznačuje rovněž rozpory, v nichž se zmítala československá emigrace a jimž se nevyhnula ani exilová sociální demokracie. A přece i v tíživých podmínkách oba mladí lidé našli smysluplnou práci pro druhé, ať již to bylo vedení skautského oddílu, loutkové divadlo, či školní výuka dětí. Text je současně působivým příběhem Sylvina lidského vyzrávání – ve vztahu k jejím rodičům i k jejímu životnímu partnerovi. Její i Karlova svědectví jsou velmi otevřená a dojmavá upřímnou autenticitou.

Knihou *Láska v exilu 1949–1950* je vybavená bohatou obrazovou přílohou (zvláště dojemné a cenné jsou snímky z tábora Valka) a mohla by zaujmout historiky, politology, etnology i širší veřejnost, především se zájmem o dějiny studené války a československého exilu. Lze ovšem především očekávat, že si získá četné čtenáře, kteří sdílejí hodnoty skautského hnutí. Ti jistě přečtou publikaci jedním dechem a se zaujetím, zvláště pokud oni sami nebo jejich blízcí patřili mezi „kružany“.

Jiří Křestan